

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧОРНОМОРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ПЕТРА МОГИЛИ**

Факультет політичних наук
Кафедра соціології та політології

«ДОПУЩЕНО ДО ЗАХИСТУ»
Завідувачка кафедри соціології
та політології
_____ Л.В. Броннікова
«15» червня 2023 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальність 054 «Соціологія»

**«Франкфуртська соціологічна школа та її вплив на
суспільно-політичні тренди сучасності».**

Виконала:

студентка 463 групи

Рубан Катерина Олександрівна

Науковий керівник:

старший викладач кафедри соціології та
політології

Бондарець Богдан Богданович

Рецензент : кандидат історичних наук,
доцент

Вовчук Людмила Анатоліївна

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1	6
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ФРАНКФУРТСЬКОЇ ШКОЛИ	6
1.1. Історія та загальні соціально-філософські ідеї Франкфуртської школи.....	6
1.2. Ідейно-теоретичні розробки М. Горкхаймера та Т. Адорно	19
1.3. Ідейно-теоретичні розробки Г. Маркузе та Е. Фромм	34
Висновки до першого розділу	51
РОЗДІЛ 2	53
ВПЛИВ ІДЕЙ ФРАНКФУРТСЬКОЇ ШКОЛИ НА СУЧАСНЕ СУСПІЛЬСТВО (З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ. ДО СЬОГОДЕННЯ)	53
2.1. Г. Маркузе та його вплив на рух «нових лівих».....	53
2.2. Вплив теоретичних розробок представників Франкфуртської школи на сучасну молодіжну культуру та контркультуру	67
Висновки до другого розділу	79
ВИСНОВКИ.....	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	86

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. На сьогоднішній день достатньо актуальним питанням виступає дослідження політичних, економічних, соціальних та культурних чинників, які здійснюють вплив на формування негативних проявів глобальних трансформаційних процесів. Окремі явища та процеси, які спостерігаються в сучасному суспільстві, у тому числі й українському, свого часу виступали предметом дослідження соціальної філософії Франкфуртської школи.

Серед таких процесів та явищ прийнято виділяти деградацію свідомості внаслідок впливу засобів масової інформації, підкорення індивідів владному тиску, занепад духовних цінностей, аксіологічну кризу, уніфікацію, аполітичність, одномірність, тотальність, підвищення рівня бюрократичного пригнічення та інше, які у процесі глобалізації набули світового масштабу. Достатньо деталізований понятійно-категоріальний апарат, розроблений франкфуртськими філософами, не втрачає своєї актуальності й для сучасного суспільства, оскільки надає можливість проведення ґрунтовних досліджень практичного впливу на розвиток сучасного соціуму. Саме це й обґрунтовує актуальність дослідження Франкфуртської соціологічної школи та її впливу на суспільно-політичні тренди сучасності.

Стан наукової розробленості теми. Окремі аспекти розвитку Франкфуртської соціологічної школи та її впливу на суспільно-політичні тренди сучасності виступали предметом дослідження великої кількості вітчизняних і зарубіжних науковців. Серед робіт вітчизняних науковців можливо виділити праці таких як: П. Бурковський, І. Вегеш, І. Козакевич, М. Остапенко, А. Соловійова, В. Токарева, Є. Шевчук, Г. Шипунов та інші. У свою чергу, серед зарубіжних досліджень Франкфуртської соціологічної школи можливо виокремити праці І. Бахова, М. Головатого, Дж. Кіна, Д. Келлера, Ж. Рюса а також Ю. Габермаса. При цьому, не дивлячись на таку кількість досліджень, до цього часу у вітчизняній науковій літературі не проведено ґрунтовного,

всебічного дослідження Франкфуртської соціологічної школи та її впливу на суспільно-політичні тренди сучасності, що додатково обумовлює актуальність нашого дослідження.

Об'єктом дослідження є соціологічна та соціально-філософська спадщина представників Франкфуртської школи.

Предметом дослідження впливу Франкфуртської соціологічної школи на суспільно-політичні тренди другої половини 20- початку 21 ст.

Метою даної роботи є дослідження Франкфуртської соціологічної школи та її впливу на суспільно-політичні тренди сучасності.

Згідно визначеної мети, **завданнями** роботи є:

- дослідити історичні аспекти та загальні соціально-філософські ідеї Франкфуртської школи;
- проаналізувати ідейно-теоретичні розробки М. Горкхаймера та Т. Адорно;
- охарактеризувати ідейно-теоретичні розробки Г. Маркузе та Е. Фромм;
- визначити вплив Г. Маркузе та рух «нових лівих»;
- проаналізувати вплив теоретичних розробок представників Франкфуртської школи на сучасну молодіжну культуру та контркультуру.

Методи дослідження. У процесі проведення дослідження нами було використано сукупність загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання, серед яких можливо визначити наступні: історичний, теоретичний, системного узагальнення, структурно-функціональний, порівняльний, інтерпретаційний, опрацювання, аналітичний метод, порівняльного аналізу тощо. Зокрема, у процесі дослідження теоретико-методологічних досліджень Франкфуртської школи нами було використано історичний, аналітичний, порівняльний та метод узагальнення. У свою чергу, визначення впливу ідей Франкфуртської школи на сучасне суспільство (з другої половини ХХ ст. до сьогодення) використано структурно-функціональний, інтерпретаційний, аналітичний та порівняльний методи.

Теоретичне значення роботи полягає у тому, що було проведено

грунтовне дослідження історії та загальних соціально-філософських ідей Франкфуртської школи, проаналізовано ідейно-теоретичні розробки М. Горкхаймера та Т. Адорно; досліджено ідейно-теоретичні розробки Г. Маркузе та Е. Фромм; визначено вплив Г. Маркузе на рух «нових лівих»; проаналізовано вплив теоретичних розробок представників Франкфуртської школи на сучасну молодіжну культуру та контркультуру.

Практична значимість дослідження полягає у наступному: у навчальному процесі – при підготовці розділів підручників і навчальних посібників, навчально-методичних матеріалів, складанні навчальних робочих програм з дисциплін «Філософія», «Соціологія» тощо; у науковій діяльності – у процесі проведення подальших наукових досліджень теоретичного доробку представників Франкфуртської школи та його впливу на розвиток суспільства.

Структура дослідження. Робота складається з вступу, 2 розділів основної частини (які мають підрозділи), висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 91 сторінок, список використаної літератури налічує 51 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ФРАНКФУРТСЬКОЇ ШКОЛИ

1.1. Історія та загальні соціально-філософські ідеї Франкфуртської школи

Франкфуртську школу було сформовано на базі Інституту соціальних досліджень при Університеті Франкфурта-на-Майні. Не зважаючи на те, що прийнято вести відлік її створення починаючи з 1930 року, після його очолюванням М. Горкхаймером, проте марксистські дослідження провадилися в Інституті ще з моменту його створення у 1923 році. Першим його директором, істориком та правознавцем австромарксистського вчення К. Грюнбергом, було залучено до роботи в Інституті багатьох освічених і талановитих молодих інтелектуалів, якими підтримувалися комуністичні та соціал-демократичні переконання, а також засновано перший великий історичний журнал робітничого руху на території Європи.

Ще до 1930 року на базі франкфуртського інституту було закладено основу для наукових напрямів дослідження у майбутньому, а в журналі «Журнал соціальних досліджень» публікувалися численні дослідження К. Корша, Д. Лукача, Г. Гроссманна та Д. Рязанова. М. Горкхаймером, яким було зайнято посаду директора Інституту в 1930 році, було проголошено ключовим завданням його діяльності розроблення «Соціальної філософії», доповнивши теорію результатами емпіричних досліджень. У 1932 році було замінено початкове видання Інституту «архіви історії соціалізму і робочого руху» на «Журнал соціальних досліджень» [34, с. 416].

Франкфуртська школа зосередила навколо себе увагу опозиційно налаштованих марксистських мислителів, які кардинально негативно відносилися до феномену капіталізму, проте висловлювали позицію стосовно того, що ідеологами ортодоксальних лівих партій фактично вульгаризовано та вихолощено широту марксистського діалектичного аналізу. Враховуючи

зовнішнє посилення впливу нацистської партії, працівниками Франкфуртської школи було врятовано архів К. Маркса й Ф. Енгельса і переправлено його до Радянського Союзу. Після захоплення влади у 1933 роках нацистами, Інститут було перенесено до Женеви, а у 1935 році – до Нью-Йорку, після чого з 1941 року Інститут базувався у Каліфорнії.

У контексті досліджуваного питання варто звернути увагу на те, що такі переміщення Інституту не залишилися без наслідків для формування світогляду для його працівників, враховуючи зумовленість такого переміщення різноманітними масштабними катаклізмами, які спочатку розгорталися на території Німеччини, Західної Європи, а потім й усього світу. У цьому зв'язку історичному розвитку Франкфуртської школи прийнято виділяти три ключові періоди, а саме:

- 1) з моменту створення «школи» та до еміграції її основних теоретиків до США;
- 2) «американський» етап – 1939-1949 роки;
- 3) «західноєвропейський» етап – 50-60-ті роки ХХ століття [34, с. 416].

Для «європейського» періоду розвитку Франкфуртської школи були характерними наступні особливості:

- інституціоналізація франкфуртської школи у найширшому розумінні зазначеної категорії, що ґрунтувалося на об'єднанні переважно філософського та соціологічного підходів до проведення аналізу в сучасному капіталістичному суспільстві, тобто приймаючи за основу соціологічну критику існуючих на той момент філософських та філософської політики соціологічних понять і уявлень;
- різким, полемічно загостреним розмежуванням з усіма іншими існуючими на той момент тенденціями та напрямками у західноєвропейській філософії та соціології, політекономії, психології тощо [34, с. 417].

Таким чином, саме у той період було закладено основоположні засади функціонування Франкфуртської школи, які продовжували розвиватися та конкретизуватися протягом усього подальшого періоду її існування.

У свою чергу, для «американського» періоду були притаманними наступні

характеристики:

- намагання надати більш позитивних та конструктивних форм «критичній теорії»;

- прагнення до укорінення на основі інтелектуального життя США та першочергове визначення свого ставлення до американської соціології як у позитивному, так і негативному розумінні. Через призму позитивного бачення таке ставлення полягало в освоєнні методики емпіричного дослідження, а у негативному ставленні – поглибленні полеміки із загальними позитивістськими методиками, основними критичними тезами, стосовно якої вже було раніше сформульовано [34, с. 417].

Саме на «американський» період функціонування Франкфуртської школи припадає післявоєнний період, що супроводжувався існуванням розбіжностей між дослідниками у сфері ідейних та географічних характеристик філософської науки. В умовах функціонування індустріально-конвеєрної системи виробництва виникала необхідність у формальній реалізації, суворому дотриманні наукових підходів та їх введення до повсякденного життя соціуму. Зазначена система передбачала виникнення особливого різновиду розподілу праці та усіх існуючих суспільних функцій, у тому числі й з питань деталізації їх спеціалізації у процесі виконання поставлених завдань в економічній та соціальній сферах.

У цьому зв'язку було започатковано процес детального розмежування між виконавцями та керівниками конкретних операцій, одночасно віддаляючи персонал від прийняття участі в управлінні та ухвалення рішень, що мало наслідком зниження рівня усвідомлення загального сенсу та мети своїх дій, перетворюючись на автоматизованих суб'єктів. В якості руйнівної виступала загальна спрямованість системи у напрямку максимального отримання вигоди, користі та концентрація підвищення панування над усіма, зокрема внутрішньої природою індивіда та навколишнім середовищем [19, с. 47-48].

Як з цього приводу було зауважено Е. Фроммом, «ми не помітили, що стали жертвами панування нового роду. Ми перетворилися на роботів, але

живемо під впливом ілюзії, що ми самостійні індивіди... Індивід живе у світі, з яким втратив усі реальні зв'язки, в якому все інструменталізовано; і сам він став частиною машини, створеною його власними руками. Він знає, яких думок, яких почуттів, яких бажань чекають від нього оточуючі, і думає, відчуває і бажає у відповідності до цих очікувань, втрачаючи при цьому власне «я»...» [19, с. 48].

У повному співвідношенні між собою на той час було сформовано модель ідеальної фабрики, що функціонує в якості єдиного механізму, а також уявлення щодо соціального організму, якій існує виключно у випадку дотримання централізованого, суворо наукового плану, керуючись найкомпетентнішими спеціалістами – бюрократами, технократами і політиками [21, с. 25]. За умови розгортання найбільш позитивного сценарію, людина могла розраховувати на реалізацію права на обрання визначних керівників та правителів, проте позбавлялася можливості на самоуправління. В умовах тоталітарного режиму людина позбавлялася навіть такого права, оскільки було прийнято вважати, що правлячі партії та вожді виступають в ролі відображення справжньої істини і знання. Як з цього приводу зазначено у праці Г. Маркузе «Ерос і цивілізація», сучасна епоха більше схиляється до тоталітаризму навіть у випадках, коли нею не було створено тоталітарної держави [26, с. 71].

У той період спостерігається значне зростання контролюючої ролі держави у будь-якій сфері суспільного життя. Засоби масової інформації, встановлені норми та проголошені цінності пронизували своїм впливом не лише зовнішню поведінку, але й внутрішній світ кожного індивіда. Людина була змушена все більше дотримуватися встановлених принципів поведінки, внаслідок чого фактично втрачала здатність до критичного сприйняття навколишньої ситуації та самостійного мислення. З цього приводу М. Горкхаймером зазначено наступне: «Ми прийшли до висновку, що суспільство стане розвиватись у напрямку тотально керованого світу, що все буде регулюватися, все!» [47, с. 117].

В якості видатних результатів функціонування школи у США прийнято

розглядати нові підходи до емпіричних досліджень, у рамках яких було розвинуто теоретичні аспекти, які раніше було закладено у соціологічне вчення, а також конструктивний розвиток «критичної теорії».

Досліджуючи «західнонімецький» етап історичного розвитку Франкфуртської школи потрібно виокремити такі наступні його особливості:

- широке поширення ідей школи переважно на території США, Федеративної Республіки Німеччина, а потім й інших західноєвропейських країнах. При цьому, в якості основної соціальної сили, яка сприяла популяризації цих ідей, визнавався рух «нових лівих», який сформовано наприкінці 50-х років та досяг найвищого етапу свого розвитку наприкінці 60-х років ХХ століття;

- поглиблення теоретичних незгодженостей та політичних суперечностей в межах самої Франкфуртської школи. Це було зумовлено, по-перше, внутрішніми змінами, які спостерігалися протягом цього періоду. У відповідності до переконання окремих теоретиків школи, до того ж мала місце нагальна потреба у популяризації ідей школи, а також спостерігалось загострення внутрішньої полеміки з приводу обговорення актуальних задач серед окремих представників школи [34, с. 417].

Таким чином, якщо для першого періоду розвитку Франкфуртської школи ключову роль відіграв внесок, зроблений М. Горкхаймером, а також Е. Фроммом і Г. Маркузе, то для другого періоду основне значення відіграла спадщина М. Горкхаймера та Т. Адорно. При цьому, залишаються поза увагою роботи Е. Фромма, незважаючи на їх популярність, оскільки вони не відіграли жодну вирішальну роль для розвитку школи. Вже на третьому етапі видатне значення надається теоретичним доробкам Т. Адорно та політичним вченням Г. Маркузе.

Варто зауважити, що особливості історичного розвитку Франкфуртської школи виступали предметом дослідження багатьох науковців. У цьому зв'язку заслуговує на увагу типологія С. Фіута, яким виокремлюється не три, як було представлено вище, а п'ять етапів розвитку Франкфуртської школи. Такими

етапами є наступні:

1. Перший етап (1922-1930 роки). Саме у цей період формується основна організаційна база Франкфуртської школи. До соціологічних досліджень приєдналися М. Горкхаймер та Ф. Поллок, які у подальшому виступили в ролі основних засновників критичної теорії.

2. Другий етап (1930-1940/1941 роки). Директором Інституту став М. Горкхаймер (провідний діяч та засновник критичної теорії суспільства Франкфуртської школи). Ці роки також є початком війни. Через своє походження та політичні переконання представники Франкфуртської школи були змушені покинути Німеччину. У науковій літературі з цього приводу зауважено про існування феномену «еміграції Франкфуртської школи», оскільки Інститут спочатку переїхав із Франкфурта-на-Майні до Женеви, потім до Парижа і, нарешті, до Сполучених Штатів. Діяльність Інституту в США вважається піком свого розвитку, оскільки саме тоді з'явилися найвідоміші розробки. До представників Франкфуртської школи приєдналися Т. Адорно, Г. Маркузе та Е. Фромм (пізніші видатні особи Інституту та батьки духовного повстання 1968 року). У той час також були створені флагманські роботи М. Горкхаймера, Г. Маркузе, а критична теорія була збагачена психоаналітичними елементами філософів та Е. Фромма.

3. Третій етап (1941-1958 роки). На цьому етапі простежується значний відхід критичної теорії від положень марксизму. Вже у 1950-х роках європейськими соціалістичними та соціал-демократичними партіями було заявлено про відмову від марксизму. У відповідності до прийнятої у 1951 році І конгресом Соцінтерну Франкфуртської декларації було започатковано нову ідеологічну основу соціал-демократії, а саме «демократичного соціалізму». У побудованій на антикомуністичних риториках декларації було закріплено цілу низку різноманітних критичних відгуків проти радянського соціалізму та політичного режиму «народної демократії», що встановлювалися для підтримки Радянського союзу на територіях Східної та Центральної Європи.

Саме у цей період світ побачив відоме інтерв'ю М. Горхаймера, у якому

він окреслив сутність своїх поглядів наступним чином: «Правильно, я був марксистом, я був революціонером. Після Першої світової війни я почав вивчати Маркса, тому що небезпека націонал-соціалізму була очевидною. Я вважав, що тільки через революцію, а саме марксистську революцію, можна повалити націонал-соціалізм. Мій марксизм, мій революціонізм був відповіддю на панування закону тоталітаризму. Але навіть тоді я сумнівався, чи солідарність пролетаріату, якої вимагав Маркс, нарешті призведе до правильного суспільства. тому що небезпека націонал-соціалізму була очевидною» [50, с. 35].

Подібну позицію М. Горкаймер висловив в інтерв'ю німецькому тижневику «Der Spiegel». З цього приводу мислителем зазначено наступне: «Після закінчення Першої світової війни я почав займатися Марксом, бо зрозумів, що повинен займатися проблемами суспільства. Тоді я став послідовником Маркса. Це посилювалося, чим ближче ми наближалися до націонал-соціалізму. Мені ставало дедалі ясніше, що в цій ситуації є лише дві можливості: або панування націонал-соціалізму, або революція. Марксизм здавався мені відповіддю на жорстоке панування тоталітарного права. Але під час Другої світової війни я почав відходити від марксизму» [50, с. 35].

На питання ректора Г. Вольфа, «чому це сталося?», М. Горкхаймер відповів наступне: «оскільки я виявив, що націонал-соціалізм можна знищити й іншими способами, зокрема війною. Жорстоке правління Сталіна було символом того, що революція також може призвести до терору» [50, с. 35]. Ці два взаємодоповнюючі твердження директора і духовного лідера Інституту свідчать про загальну тенденцію всіх науковців Франкфуртської школи. Від самого початку вони ставилися до доктрини марксизму досить інструментально. Для них це була своєрідна зброя в боротьбі з фашизмом, але вона ніколи б не трансформувалася в суспільну силу чи теорію, згідно з якою вони хотіли б змінити світ. Саме на цьому етапі розвитку Франкфуртської школи було опубліковано найвидатнішу працю для усіх франкфурців «Діалектика Просвітництва» М. Горкхаймера та Т. Адорно.

Не зважаючи на те, що відмова від марксистської ідеології протягом тривалого часу виступала в якості предмета міжпартійних розбіжностей, у подальшому процесі розвитку європейського лівоцентризму здійснювалися на основі ідей, поширюваних ще на початку 1950-х років у Франкфурті. До того ж, продовжувався процес пошуку нових партійних гасел західноєвропейськими лівоцентристами, у яких відображувалися зовнішньополітичні реалії, та які б у повному обсязі відповідали загальнонаціональним потребам [25].

4. Четвертий етап (1950-1960-ті роки). Починаючи з 1953 року, Інститут нарешті повернуто до Університету Франкфурту в Німеччині. З 1955 року співдиректором Інституту разом із М. Горкхаймером стає Т. Адорно. При цьому варто зауважити, що після смерті М. Горкхаймера Франкфуртська школа припиняє існувати як самобутня та оригінальна система філософських поглядів, не зважаючи на продовження функціонування самого Інституту Соціальних досліджень [34].

1950-1960-ті роки були важким періодом для Франкфуртської школи. Серед філософів починають домінувати тенденції смирення, сумнівів і песимізму, що було вираженням інтересу до філософії А. Шопенгауера та його тези про соціальний занепад особистості. Поштовхом до розвитку даного напрямку стала критика масового суспільства М. Горкхаймером, що міститься в критичній теорії суспільства.

На характер цього етапу також великий вплив мала поява у творчості Т. Адорно, як і М. Горкхаймера, категорія «інакшості» або навіть ширше: «цілковитої інакшості». Ця категорія мала на меті представити гонитву за абсолютно новою соціальною ситуацією. Це було, як прийнято вважати, результатом посилення метафізичних впливів у вченні школи. У категорії «інакшості» також виявилася тенденція до юдейської містики, для якої Бог є чимось непрезентабельним. Цю «інакшість» Т. Адорно і М. Горкхаймер вбачали в категорії «абсолютного».

У цьому зв'язку вбачається, що для М. Горкхаймера та Т. Адорно на перший план вийшла метафізична туга за чимось іншим, за кращим світом,

який вони ще не могли визначити. М. Горкхаймер неодноразово підкреслював, що основою критичної теорії є переконання, що «ми не в змозі описати добро, абсолют, але ми можемо визначити, що спричиняє нам страждання і що потрібно змінити». Цей період також відзначається створенням найвидатніших праць Т. Адорно, в яких він розмірковував про абсолютизацію заперечення. У науковій літературі зазначені праці називають своєрідним «філософським заповітом» філософа. Це, безумовно, можна розглядати як спробу створити особливу філософську систему і включити свої погляди в систему негативної діалектики. Метою роботи було позбавити діалектику її «стверджувальної сутності». Варто зазначити, що чернетки цієї дисертації були створені під час лекцій на форумі Франкфуртської групи Кантівського товариства ще у 1932 році, внаслідок чого у них викладено основні засади поширеної на той час критичної теорії.

5. П'ятий етап (1968 рік – розпад руху «нових лівих»). Зазначений період прийнято розглядати в якості відправної точки у діяльності радикальної студентської молоді та інтелектуального осередку США та Західної Європи. Варто зауважити, що окремі ідеї критичної теорії віднайшли свій подальший розвиток у працях, наприклад, Г. Маркузе, якого «нові ліві» фактично вважали найбільш впливовою особистістю на протестні рухи, сприяючи їх адаптації до окремих тем критичної теорії, що прослідковується у працях тогочасних лідерів руху «нових лівих», зокрема Р. Душке, Г.-Ю. Краля, Б. Рабеля тощо. Саме у цей період починають прослідковуватися розбіжності у підходах різних представників Франкфуртської школи, а саме М. Горкхаймера, Т. Адорно та Г. Маркузе, до руху «нових лівих». В даному випадку мова йде про М. Горкхаймера та Т. Адорно, якими було здійснено низку невдалих виступів, після чого учні перестали їх цінувати. Проте, Г. Маркузе, який відкрито симпатизував руху «нових лівих», вдалося зосередити студентів навколо себе та перейняти на себе роль їх наставника. Додатково потрібно звернути увагу на те, що п'ятий етап розвитку Франкфуртської школи виступає в якості першого етапу етапу нового напрямку розвитку Франкфуртської школи, яскравими

представниками А. Шмідта та О. Негта [50, с. 35-40].

Серед основоположних інтенцій Франкфуртської школи, які на сьогоднішній день сприймаються в якості інтенцій ліворадикальних соціологів США, прийнято виділяти наступні:

- прагнення до активного асимілювання у соціологічній науці ідей молодого К. Маркса, а також певних відокремлених від загального контексту положень історичного матеріалізму та марксистської політекономії;

- спроби подолання таких явищ, які прийнято називати в сучасній науці розривом між суб'єктом та об'єктом у системі соціологічного дослідження;

- спрямування на усвідомлення індивідуально-унікального в протилежності «масоподібному», «типовому», на дослідженні яких зосереджено увагу офіційної соціології;

- широке включення до сфери соціологічного дослідження гострополітичної проблематики; культурної проблематики, яку до цього соціологи «довіряли» досліджувати представникам гуманітарних наук; питань світоглядного, філософського та загальнометодологічного обґрунтування соціологічної науки [34, с. 420].

Саме завдяки вищевказаним інтенціям зберігається актуальність задач та подальший всебічний критичний аналіз не лише оригінальних ідей представників Франкфуртської школи, але й самобутніх концепції та ідеології окремих її прихильників. Отже, Франкфуртська школа здійснила помітний вплив на історію філософії, політології та соціології у ХХ столітті. Досягнення такого результату є можливим завдяки розкриттю європейської раціональності, проаналізувавши значення та роль соціальної теорії, що пов'язані з практичною діяльністю людини, акцентувавши увагу на існуванні потреби у виробленні нового філософствування, в межах якого поєднуються усі методи та способи усвідомлення сутності світу, у тому числі наукових, філософських, практичних та естетичних.

Фактично Франкфуртську школу було сформовано під впливом поширення соціалістичних та фрейдистських ідей серед західних інтелектуалів.

Потреба у подальшому розвитку марксизму в реаліях ХХ століття у відповідності до позиції франкфуртців, була пов'язана із придушення робочого руху на території Західної Європи, а також небезпеками, зумовленими виникнення і поширенням фашизму та нацизму [34, с. 417-418].

Не зважаючи на поширення використання загальноприйнятої назви «школа», окремими дослідниками пропонується її розглядати переважно в якості сукупності методів, доктринальних вчень, основоположних позицій, а також групи індивідів, які мають власні інтереси та творчий потенціал, проте маючи певні спільні думки та розбіжності. Проте, у відповідності до позиції авторів, Франкфуртська школа як самостійна система філософських вчень повинна розглядатися саме через призму поняття «школа», оскільки для неї є характерним виокремлення індивідуальних тенденцій існування, ідейних джерел, методологічних засад та основних напрямів дослідження [34, с. 418].

У контексті досліджуваного питання потрібно звернути увагу на те, що Франкфуртська школа сприймалася в якості окремої групи політичних та соціальних мислителів, що провадила діяльність на базі Франкфуртського інституту соціальних досліджень до моменту, поки внаслідок поширення ідеології фашизму та приходу до влади А. Гітлера вона не була вимушена тікати до США. У той же час, науковцями акцентується увага на тому, що представниками Франкфуртської школи переважно виступали німецькі євреї, що додатково обґрунтовувало необхідність залишення країни. З цього приводу Ж. Рюсом зазначено наступне: «З приходом до влади нацистів чимало вчених Інституту – у своїй більшості євреїв – емігрували до Сполучених Штатів...» [32].

Таким чином, ключові тенденції філософського вчення представників Франкфуртської школи ґрунтуються на змішуванні філософських категорій з соціологічними та політекономічними поняттями, у зв'язку із чим перші позбавляються власної самостійності та трансформуються у відображення інших. В якості основоположних ідейних джерел філософського вчення Франкфуртської школи прийнято розглядати марксизм, фрейдизм та

гегельянство. У цьому зв'язку доцільно звернути увагу на наступні аспекти:

1. У теорії марксизму було запозичено категорії відчуження та класової боротьби, у якій пролетаріат більше не відіграє роль активної сили. Будь-які суперечності в капіталістичному суспільстві зводилися до категорії відчуження. При цьому, історія капіталістичного суспільства розглядалася через призму фатально необхідного процесу, внаслідок чого спостерігається прогресуюче божевілля розуму.

2. У дослідженнях З. Фрейда було запозичено ідею людини, тобто структуру особи та несвідомого. Приймаючи за основу принцип задоволення, саме за допомогою фрейдизму можливо задовольнити будь-які інстинкти, внаслідок чого встановлюється контроль над індивідом. У процесі боротьби із природним та соціальним середовищем людиною фактично пригнічуються інстинкти, приймаючи за основу засади реальності, одночасно видозмінюючи їх. Отже, принцип задоволення підкорено принципу реальності, внаслідок чого людина підпорядковується суспільству.

3. У В. Гегеля було запозичено діалектичні основи, замінюючи за рахунок них діалектичний матеріалізм. До того ж, взято закон «заперечення заперечення», який трансформується в абсолютне заперечення (у відповідності до позиції Т. Адорно її варто розглядати в якості негативної діалектики).

4. У М. Вебера було запозичено категорію раціональності, за допомогою якої можливо відійти від «одновимірності» людини і суспільства, створити щось нове, нетотожне мислення, у межах якого здійснюється інтерпретація відчужувальних категорій, до якої зведено більшу частину суперечностей, що існували у капіталістичному суспільстві.

5. У І. Канта було запозичено ключові ідеї традиційного критичного мислення [34, с. 418].

У цьому зв'язку можливо зауважити, що в основу філософії Франкфуртської школи було покладено своєрідне поєднання діалектичного фрейд-марксизму, враховуючи положення раціональної філософії. Представниками даної школи підтримувалася позиція стосовно того, що

буржуазне класове суспільство було трансформовано на монолітну безкласову систему, в межах якої революційне значення перетворення у межах суспільства переходить до маргінальних інтелігентів та аутсайдерів. Для сучасного суспільства є більш притаманною технократія, оскільки воно існує за рахунок поширення хибної свідомості внаслідок впливу засобів масової інформації, а також поширення популярних культурних напрямів із одночасним нав'язуванням культу споживання [34, с. 418].

В якості основоположних методологічних принципів проведення досліджень представниками Франкфуртської школи прийнято розглядати наступні:

- заперечення позитивізму і його розподіл на цінності та факти;
- вираження прихильності переважно до гуманістичних ідей, звільняючи людину від будь-яких проявів експлуатації;
- акцентування уваги на значимості людського начала у процесі формування та розвитку соціальних стосунків [23, с. 21].

Отже, центром філософствування Франкфуртської школи виступає індивід в умовах сучасного тоталітарного суспільства, а також виявлення можливостей для трансформації індустріального суспільства з метою його переходу до формату вільної асоціації індивідів, в якій кожен матиме змогу проявити свої творчі можливості [34, с. 418-419]. Якщо у відповідності до позиції К. Маркса «Це – історичний матеріалізм, і він є тим, чим є», то згідно позиції представників Франкфуртської школи «Це – історичний матеріалізм, і ось те, що у ньому правильно, ось – те, що невірно, а ось – як саме він працює» [34]. Окрім цього, крім безпосереднього впливу марксизму, франкфуртською школою було здійснено й індивідуальний вплив на філософську науку в цілому. Зокрема, було збережено концепцію мета-аналізу через призму його економічних, політичних та соціальних систем. До того ж, було розроблено і представлено концепцію соціальної філософії й теорії повсякденної практик за допомогою поєднання філософської та емпіричної проблематики.

Більшість засновників Франкфуртської школи пішли з життя ще у 1970-х

роках. Після цього спостерігалися суттєві розбіжності у шляхах і поглядах їхніх учнів та молодих послідовників, у зв'язку із чим у науковій літературі вже рідко згадується про них як про учасників єдиної течії. У той же час, Франкфуртська школа продовжує залишатися історичним надбанням політичної думки, проте її доробок до цього часу залишається важливим елементом ліворадикальної політичної свідомості.

Дослідивши історичні аспекти та загальні соціально-філософські ідеї Франкфуртської школи можливо зазначити, що існує потреба у більш детальному вивченні значимості внеску окремих її лідерів у сучасну філософську та соціологічну науку. У цьому зв'язку є доцільним акцентування уваги на поглядах М. Горкхаймера та Т. Адорно.

1.2. Ідейно-теоретичні розробки М. Горкхаймера та Т. Адорно

Під керівництвом М. Горкхаймера на базі Франкфуртської школи почався «переклад» марксистської теорії на мову теорії популярного суспільствознавства та культурної теорії. Так, Макс Горкхаймер (1895-1973 роки) займав посаду директора Інституту соціальних досліджень та виступає одним із засновників Франкфуртської школи як єдиної системи філософських поглядів. У відповідності до його позиції, ключовим завданням філософської науки у ХХ столітті виступає надання людини допомоги у протистоянні будь-яким впливам тоталітарного режиму та авторитарним інструментам тиску на особистість. Подолання ірраціональності сучасного світу є можливим виключно за рахунок розвитку критичного мислення, що формується внаслідок усвідомлення людиною значимості діалектики.

Ще одним із найяскравіших представників Франкфуртської школи, творчість якого безумовно заслуговує на увагу та визнається Теодор Адорно (1903-1969 роки). Ключовим завданням своєї філософії він вбачав у спробах навчити запереченню усього логічно закінченого, завершеного і традиційного, що у відповідності до позиції філософа завжди виступає в якості «помилкової

ідеології» [34, с. 419].

Внаслідок цілої низки трагічних історичних подій було виокремлено ключові детермінанти зазначеного наукового напрямку, якими є наступні: вивчення сутності панування і влади; ролі індивіда у політиці та історії; особливості форм суспільного і політичного життя – «тоталітаризм», «диктатура», антисемізм та нацизм. В теоретичну основу франкфуртського песимізму покладено кризу саме марксистської теорії, а також окремих політико-філософських аспектів.

М. Горкхаймером та Т. Адорно було сформовано узагальнення, у відповідності до якого революційний дух зазнав поразки, пролетаріат не здатен існувати в якості політично свідомого суб'єкта, який здатен до вчинення рішучих дій. Ключові сфери інтересів франкфуртців тісно переплітаються між собою, у зв'язку із чим у процесі дослідження філософських категорій, зокрема, розуму, буття, цінностей та природи, вченими неодноразово проводилися паралелі з актуальними вимірами тогочасної політичної ситуації. Так, у праці «Критика інструментального розуму» вперше було сформульовано ідеї стосовно принципів та сутнісних антагонізмів між філософією та фашизмом, щодо інструменталізації влади з метою «штамбування думок» на політичні, виробничі та руйнаційні потреби. При цьому, саме у філософії прослідковується існування потенціалу для самореалізації індивідуальних бажань, поширення цінностей гуманізму, у тому числі й у суспільно-політичній сфері [21, с. 100].

Критичні теорії було представлено через призму протиставлення «традиційній» теорії, тобто науковій. У відповідності до позиції М. Горкхаймера, наукою є певне упорядкування фактів людської свідомості, за допомогою чого існує можливість для очікування вірного результату в правильному місці та часі. При цьому, це має відношення не лише природознавчих, але й гуманітарних наукових галузей. У даному випадку метою науки виступає саме правильність, з чого випливає перший мотив критичної теорії – навіть науці не відомо, чому вона здійснює упорядкування фактів у такому порядку та сконцентрована виключно на зазначених явищах, а

не на будь-яких інших. Для традиційних теоретичних наукових підходів є недостатньо саморефлексії, усвідомлення сутності окремих суспільних причин. Для того, щоб наука стала справжньою, вона повинна одночасно характеризуватися критичністю відносно самої себе та суспільства, завдяки якому вона виникає [47].

Відповідно до вчення М. Горкхаймера, вищевказані положення може бути застосовані й по відношенню до окремих індивідів. Останній не усвідомлює, чому процес його мислення відбувається саме таким чином, а не іншим; чому його хвилюють одні явища, а по відношенню до інших він залишається спокійним. Враховуючи те, що ідеологія (яку «франкфуртці» називають хибною свідомістю), одночасно спотворюючи дійсність в залежності від конкретних соціальних інтересів, прослідковується в усіх сферах пізнання та апологізує усталений порядок речей, сформоване теоретичне традиційне значення не відповідає соціальній реальності та дійсній меті пізнання, що полягає у вірній орієнтації людини у світі та встановленню людських взаємовідносин. У цьому зв'язку виникає потреба у новій, послідовно критичній соціальній теорії [47].

Ключовим елементом у взаємовідносинах між людиною і людським мисленням, у відповідності до критичної теорії, виступало існування правлячих та пригнічених. Саме це сприяло тому, що протягом 1930-1940 років більшість прихильників зазначеної теорії підтримували революційний супротив, а особливо проти проявів фашизму. Ними висловлювалася позиція, згідно якої у «правильному» суспільстві мислення також стає «правильним», оскільки вже не перебуває у залежності від свідомого чи несвідомого протистояння між класами, а також від несправедливих закономірностей устрою. Проте, таке суспільство неможливо заздалегідь запланувати, що є негативним явищем у сучасному суспільстві, оскільки вимагає наступного внесення виправлень [21, с. 101].

Саме такими були початкові елементи «критичної теорії» за М. Горкхаймером. У цілій низці його праць, зокрема таких як: «Гегель та проблема метафізики», «Критична теорія», «Матеріалізм та метафізика»,

«Традиційна і критична теорія», ним сформульовано основоположні філософські теоретичні засади. У відповідності до його позиції, на відміну від позитивістського способу мислення, В. Гегелем було прийнято за основу ототожнення суб'єкта та об'єкта, неістинність часткового пізнання, а також можливості реального пізнання виключно через призму усвідомлення цілісних суб'єктів. У подальшому взагалі прийнято рішення про відмову від гегелівської системи, відповідно до якої існувала цілісність знання та діалектична цілісність, у зв'язку із чим виникла потреба у пошуку нового цілісного пояснення світу.

Теоретиками Франкфуртської школи неодноразово зверталася увага на підвищення впливу авторитарних тенденцій на процеси тогочасного суспільного розвитку. Так, М. Горкхаймером у 1942 році було опубліковано статтю «Авторитарна держава», у якій було сформульовано наступні висновки: «Перехід від монополістичного до державного капіталізму – це останнє, що може запропонувати буржуазне суспільство... державний капіталізм – це авторитарна держава сучасності» [44, с. 32-33]. У відповідності до його позиції, найбільш яскравими прикладами такої тенденції є різноманітні форми етатизму, а саме: сталінізм, фашизм, «новий курс» Т. Рузвельта та інші види державного контролю і втручання.

Окрім цього, М. Горкхаймером активно розвивалися ідеї «безумства» буржуазної свідомості, що зумовлено початковим протистоянням її сутності у формі волі до отримання влади, за допомогою якою придушуватиметься «природне» не лише у самій людині, але й за її межами. В окремих його працях, зокрема у «Діалектиці Просвітництва», достатньо яскраво знаходять своє відображення ідеї Ф. Ніцше та А. Шопенгауера. До того ж, М. Горкхаймером окреслюються окремі елементи нового історичного етапу.

У 1947 році М. Горкхаймером та Т. Адорно опубліковано спільну працю «Діалектика Просвітництва», у якій за основу прийнято досвід фашизму, за результатами чого піддано кардинальній критиці історичних засад розвитку людства, які формувалися на базі панування та поширившись внаслідок сучасної технічної та індустріальної цифровізації. Автори відмовилися від

існуючого стереотипу щодо синонімічності таких категорій як раціональність, просвіта та прогрес, намагаючись здійснити розкриття витоків репресивних цивілізаційних тенденцій через призму історичного минулого. Книгу було побудовано на двох антиномічних тезах, якими є наступні: походження просвіти з міфів; перетворення сучасної просвіти на міфологію [46].

М. Горкхаймером та Т. Адорно прийнято за основу антропологічну єдність людини як одного із природних видів. Спочатку в ролі виду людина розчинялася у природі, проте у подальшому таку єдність було зруйновано. Відмежовуючись від природного світу, людиною останній почав сприйматися в якості об'єкту для здійснення впливу. Внаслідок формування ситуації, у якій бракувало різноманітних благ, мало визначення форми такого впливу, наприклад, панування чи завоювання. Сформована внаслідок цього тенденція до встановлення панування над природним середовищем почала сприйматися в якості прогресу, визначаючи таким чином подальший історичний розвиток подій. В результаті розпаду первісного цілісного природного середовища, формування суб'єктно-об'єктних антагоністичних відносин, неухильно розгорталася система експлуатації людиною зовнішніх та внутрішніх ресурсів природи. До того ж, у процесі відмежування від природи та суто природних відносин має місце відокремлення соціальних відносин, що характеризуються пануванням, підкоренням та експлуатацією. Індивід розкладається на «я» і «не-я», на «самість» і потік чуттєвих, емоційних і фізичних переживань, причому перше придушує друге [21, с. 104-105].

У праці «Діалектика Просвітництва» простежуються ідеї підкорення людиною природних сил шляхом використання розумових здібностей. Цілі виходять за межі контролю інтелекту, надаючи йому виключно інструментального значення. Формується цілковито «тотальне адміністративне суспільство», в якому на заміну індивідуальній рефлексії приходять стереотипні реакції та уявні кліше, які нав'язуються усім членам суспільства «культурною індустрією». Поведінкові моделі та цінності, що пропонуються мас-медіа, розраховані на усіх, внаслідок чого є однаково примітивними, підміняючи

особистісне узагальненими категоріями. Як з цього приводу зауважено самими авторами «Діалектики Просвітництва»: «Весь світ стає пропущеним через фільтр культуріндустрії. Добре відоме відчуття кіноглядача, що сприймає вулицю, на якій стоїть кінотеатр, як продовження видовища, що щойно закінчилось саме тому, що останнє завжди орієнтовано на точне відтворення буденного сприйняття світу, стає дороговказною ниткою виробничого процесу». В якості «адміністративно керованого світу», через призму абстрактного підходу до розуміння сутності сучасного суспільства, мислителі розглядають капіталістичну та соціалістичну (комуністичну і націонал-соціалістичну) форми організації суспільства [13, с. 107].

Процеси перетворення світу на певні об'єкти знаходить своє відображення ще у стародавній міфології. У них також прослідковується ієрархія неба, що замінює рівноправність духів, поділ жертв, відмежування богів від їх матеріального світу стихії. Отже, закладені ще у міфології панування над світовим сприйняттям, ієрархічність, віднайшли свій подальший розвиток у різноманітних філософських формах та ідеологічних спрямуваннях. За результатом такого відношення до світових процесів виключно як об'єкта панування, набуло поширення відчуження, яке обґрунтовувалося тим, що «люди платять за збільшення власної влади відчуженням від того, над чим вони володарюють» [46].

Історичні процеси встановлення контролю, тобто поневолення природних ресурсів, у подальшому трансформувалися до поневолення людини іншою людиною. До того ж, в якості основної функції розуму як засобу панування над природою розглядався розвиток типу «оперативного чи інструментального розуму», ключовим критерієм якого виступає раціональність. В результаті виникнення власності, різноманітних видів експлуатації та держави, такий розум стало можливо використовувати на користь пануючих суспільних класів. Доцільно зауважити, що європейська просвіта ґрунтується саме на раціональності, а також прагненні встановлювати контроль над зовнішньою та внутрішньою природою людини. У відповідності до законів логіки, процеси

раціонального мислення відігравали основоположну роль у боротьбі людини за власне виживання, а потім – інструмента встановлення контролю за думками і почуттями до влади. Встановлення і здійснення такого контролю є можливим за допомогою використання математичних алгоритмів, уподібнюючись таким чином до машини [21, с. 105].

У спільній праці «Діалектика Просвітництва», М. Горкхаймер та Т. Адорно акцентують увагу на можливості досягнення історичного прогресу в суспільному розвитку та існуванні проблеми «перевертня» Просвітництва як конкретної установки свідомості. Мислителі розглядають просвітництво у негативному контексті: розкривають деструктивність прогресу та критикують пріоритет інтелекту в процесі вирішення проблем соціуму. Просвітництво розглядається як діалектичний процес, початком якого виступає сила створення, а кінцевим результатом – контроль людини над природою.

Представники Франкфуртської школи зауважували, що Просвітництво трансформується на міф, проте воно вже позбавлено початкової природності, внаслідок чого будь-які прогресивні досягнення трансформуються на насилля та стають деструктивними. У цьому зв'язку ключовим завданням М. Горкхаймера та Т. Адорно виступає пошук відповіді на питання про те, чому сформоване за принципом розумності суспільство трансформувалося на тоталітаризм та безумство.

Як зазначали М. Горкхаймер та Т. Адорно, в межах сучасного суспільства просвіта здатна перетворюватися на міфологію та міфологічну творчість. Механізоване прагнення до опанування акцентована на фактичному пізнанні конкретних даних, обмежуючись можливими повтореннями. Активізація розвитку науково-технічної раціональності сприяла поглиненню різноманітних сфер суспільного життя, підкорюючись абстрактним, формальним правилам і культурним цілям, мові, філософії тощо. Внаслідок уречення духу має місце зачарування відношення людини до самої себе та інших людей; спостерігається загальна деградація людської природи; повне анігілювання одиничного під впливом економічних сил, які перебувають у протистоянні з ним.

У «Діалектиці Просвітництва» виокремлюють дві основні проекції розкриття сутності соціальної деструкції. Першою проекцією є теологічна, яка полягає у тому, що в контексті прогресивного розвитку цивілізації деструкція набуває абсолютності. Другою проекцією є функціональна, за допомогою якої розкривається відносність деструкції на рівні соціальних об'єднань, що, у цілому, надає можливість визначити деструкцію як іманентну властивість соціальної системи, що сприяє не лише руйнуванню, але й оновленню соціуму.

В якості причин насильства як деструкції виступають особливості взаємодії людини та природи. По-перше, взаємодія між людиною та природою у процесі свого розвитку стає деструктивною. Виокремлення людини з природи та протиставлення їй виступає в якості зворотного пункту в історії людства та визначальним чинником у процесі обрання напрямків розвитку цивілізації як деструктивних. Відношення людини до природи з безпосереднього відношення трансформувалося на насильницьку установку, цілями якої визнається саме утилітарна загроза. Проте, володарювання над природою почало діяти проти самого суб'єкта мислення.

Другою причиною поширення такого явища є існування інстинкту агресії та відсутність природного механізму стримування агресивності людини. Варто зауважити, що мислителями акцентувалася увага не на існуванні конфлікту між соціальними класами, а підкреслено репресивність ставлення людини до природи, а також особливості розвитку людини через призму пригнічення та руйнування. У процесі реалізації утилітарної корисності, розум стає «технічним», тобто трансформується на інструмент для панування над природою. Разом із тим, людина починає являти собою дещо інструментальне, а, отже, незамінне. Визнаючи відносини панування як визначальні, людина стає не лише суб'єктом, але й об'єктом пригнічення, тобто «панування тягне за собою не лише відчуження людини від підкорених нею об'єктів: внаслідок сприйняття духу як речі, втрачається прозорість відносин самої людини та відношення одиничного до самого себе. Останній зменшується до розмірів вузлового пункту конвенціональних реакцій та способів функціонування, що

об'єктивно очікують від нього. Анімізм надихнув речові об'єкти, а індустріалізм надихає душу» [46, с. 270].

Третя причина полягає у тому, що людина припиняє сприймати деструкцію в якості негативного явища. Спостерігається уречевлення мислення, а Просвітництво сприймається в якості обману, регресуючи у міфологію. Розподіл на суб'єкт та об'єкт не може призвести до відчуження володарюю чого суб'єкта та об'єкта підпорядкування. Отже, природа позбавляється власного реального різноманіття, нівелюючись в ролі об'єкта, тим самим даючи можливість для утвердження всезагального повторення. Спочатку Просвітництво негативно оцінювало дану ситуацію, проте трансформуючись на міф, зробило ідею «все передбачено» своїм основоположним принципом.

У «Діалектиці Просвітництва» природа насильства визначається в якості амбівалентної. З одного боку, саме у природі людини закладено деструктивність, а з іншого – людина наділена творчою силою. З цього випливає продуктивність розвитку суспільства та самозбереження людини, які утверджуються через призму насильства як деструкції. Розкриття сутності деструктивності як способу відношення до світу, поширюється на усі форми самореалізації людини: підсилення формалізації та абстрагування від унікальності речей та людей; втрата значимості цілісності світу в процесі пошуку способів маніпулювання та використання його, а оскільки сутність світу полягає у його цілісності, то має місце втрата його сенсу; сприйняття духовності як речі та пріоритетність тілесності сприймається в якості помсти природи; безумство як раціональна межа та уніфікація світу [46].

Авторами «Діалектики Просвітництва», шляхом проведення аналізу соціального насильства як деструктивної поведінки, запропоновано власний проект динамічного розвитку західної цивілізації, виокремлюючи декілька функціональних особливостей соціального насильства. По-перше, насильство підпорядковує індивіда суспільству в тій мірі, в якій сама людина відмежовується від природи. По-друге, насилля визначає вектор історичного розвитку людства починає сприйматися в якості історії його рабства. По-третє,

насильство розглядається в якості фактора трансформації суспільства, його оновлення, а також критичного неприйняття традиційних підходів. Людина за межами традицій сприймається в ролі позбавленої будь-якої мотивації істоти, яка категорично відмовляючись від минулого, вимушена погодитися із «перспективою» втрати майбутнього. Мислителями зроблено висновок, що процес само деструкції західної цивілізації втрачає управління, внаслідок чого стає невідворотним. Так, «оволодівши самим собою, ставши насильством, Просвітництво набуває здатності самостійно виходити за власні межі, перетворюючи розум на безумство, замінюючи створення знищенням [46, с. 256].

Процеси перетворення світу на певні об'єкти знаходить своє відображення ще у стародавній міфології. У них також прослідковується ієрархія неба, що замінює рівноправність духів, поділ жертв, відмежування богів від їх матеріального світу стихії. Отже, закладені ще у міфології панування над світовим сприйняттям, ієрархічність, віднайшли свій подальший розвиток у різноманітних філософських формах та ідеологічних спрямуваннях. За результатом такого відношення до світових процесів виключно як об'єкта панування, набуло поширення відчуження, яке обгрунтовувалося тим, що «люди платять за збільшення власної влади відчуженням від того, над чим вони володарюють» [46].

Історичні процеси встановлення контролю, тобто поневолення природних ресурсів, у подальшому трансформувалися до поневолення людини іншою людиною. До того ж, в якості основної функції розуму як засобу панування над природою розглядався розвиток типу «оперативного чи інструментального розуму», ключовим критерієм якого виступає раціональність. В результаті виникнення власності, різноманітних видів експлуатації та держави, такий розум стало можливо використовувати на користь пануючих суспільних класів. Доцільно зауважити, що європейська просвіта ґрунтується саме на раціональності, а також прагненні встановлювати контроль над зовнішньою та внутрішньою природою людини. У відповідності до законів логіки, процеси

раціонального мислення відігравали основоположну роль у боротьбі людини за власне виживання, а потім – інструмента встановлення контролю за думками і почуттями до влади. Встановлення і здійснення такого контролю є можливим за допомогою використання математичних алгоритмів, уподібнюючись таким чином до машини [21, с. 105].

Як зазначали М. Горкхаймер та Т. Адорно, в межах сучасного суспільства просвіта здатна перетворюватися на міфологію та міфологічну творчість. Механізоване прагнення до опанування акцентована на фактичному пізнанні конкретних даних, обмежуючись можливими повтореннями. Активізація розвитку науково-технічної раціональності сприяла поглиненню різноманітних сфер суспільного життя, підкорюючись абстрактним, формальним правилам і культурним цілям, мові, філософії тощо. Внаслідок уречення духу має місце зачарування відношення людини до самої себе та інших людей; спостерігається загальна деградація людської природи; повне анігілювання одиничного під впливом економічних сил, які перебувають у протистоянні з ним.

У «Діалектиці Просвітництва» Т. Адорно продовжено розвиток ідей В. Бен'яміна і Ф. Полека. Так, першим поширювалася позиція стосовно розчарування у марксистській теорії з приводу історичного прогресу, а другим – про руйнацію соціалізму як капіталізму внаслідок втручання в економіку. Такі позиції вплинули на формування в Т. Адорно позиції стосовно пронизування капіталістичного панування в суспільстві. Здійснення контролю за масами та маніпулювання ними є можливим завдяки формуванню стандартизованою «культурної індустрії», якою категорично заперечується індивідуальність та свобода. У всіх своїх творах емпіричного характеру Т. Адорно здійснювалося сприяння подальшому розвитку уявлень про авторитарну особистість [23, с. 21].

Під впливом індивідуалізму було сформовано власну повну протилежність, тобто псевдоіндивідуалізм. Людина вже не здатна самостійно здійснювати моральний вибір, оскільки обирає просте ототожнення себе із стереотипами переважної шкали цінностей. Людські громади трансформуються у псевдоколективи, які складаються із людей-атомів у одиниці панування. Усе

раціональне стає ірраціональним, що сприяє тотальному управлінню індивідом всупереч усім можливостям, які теоретично могли б відкритися перед нею. Це свідчить про фактичне вичерпання ідей прогресу та просвіти, а також одночасне формування і насадження нової міфології з боку індустрії свідомості. Спостерігається набуття міфами ХХ століття ознак колективного безглуздя, наділяючи тим самим усього природного негативними характеристиками, а також представляючи агресію у формі самозахисту. Найвищим рівнем ірраціональності раціоналізму прийнято вважати фашизм, що виступав в якості логічного розвитку панівних традицій у європейському суспільстві [46].

Представниками Франкфуртської школи зосереджувалася увага на тому, що фашизм не є виключенням або випадковим явищем в історії, оскільки є зовнішнім відображенням загальних тенденцій тогочасного суспільства. Ними не заперечувався факт застосування фашистських вчень та рухів з метою забезпечення панівних класів. Їх зацікавленість в першу чергу була спрямована на психологічну мотивацію людей, які приймають участь у фашистському русі чи тих, хто підкорювався фашистській ідеології, спокійно вчиняючи дикі та варварські злочини. У тогочасних умовах «одновимірного» соціуму існувала потреба у пошуку «острівців надії» у самій людині, аби вона відчувала та усвідомлювала відсутність своєї свободи та почала чинити супротив.

У відповідності до позиції самого Т. Адорно, у першу чергу існувала потреба у відродженні критичного мислення та сприйняття навколишнього світу. В якості спеціального методу науковцем було запропоновано моделювання, в основу якого покладено критичну рефлексію, спрямовану на усунення існуючих стереотипів людської свідомості та виявлення того «іншого», яке неможливо сприймати виключно за допомогою засобів наукового пізнання. Встановлення неістинності існуючих явищ сприяло наданню імпульсу до визволення та радикальної трансформації вже існуючого стану. Т. Адорно було запропоновано сублимацію одного разу визволеної від логіки системи мислення його силу на шляху відкриття визначення певних аспектів, а також активізацію використання асоціативного та парадоксального мислення, аналогії,

метафоричних способів та інших мовленнєвих засобів, творчих можливостей уяви. В окремих своїх працях, зокрема у «Теорії естетики», науковцем здійснено спроби представлення мистецтва в якості моделі пізнання [2].

Вище представлену позицію ще у «Діалектиці Просвітництва» М. Горхаймером та Т. Адорно було представлено в якості «витісненого» справжнього мистецтва, як одного із елементів пошуку-спогаду про втрачене, світу «іншого», який перебуває у протиставленні до вже існуючого, радикального заперечення волі до влади та реалізації засад насолоди. Отже, мистецтво та інші галузі, які ще не перебували під колонізацією формальної раціональності, було представлено в якості певних «острівців свободи».

У «Діалектиці просвітництва» розкривається сутність критичної теорії, у відповідності до якої суб'єкти та об'єкти пізнання повинні виступати в якості діалектично перехідних одне до одного, а, отже, суспільство і суспільна практика повинні сприйматися як єдиний суб'єкт-об'єкт. Суб'єктом, який пізнає, виступає суспільна людина, тобто «тотальний» цілісний суб'єкт, який є осередком будь-яких суспільних відносин. Предметом та об'єктом для таких «тотальних» суб'єктів є «об'єктивне» явище, наділене по відношенню до нього зовнішнім вираженням, а також виступаючи продуктом його власної діяльності, відокремленої від людини лише на свідомому рівні. Будь-яка інша діяльність пізнавального характеру сприймається виключно в якості частини цілісного історичного праксису, що формується та «знімається» у межах нього. Теорія спрямована на дослідження не лише суспільних питань, але й усього праксису, тобто цілісної системи взаємовідносин між людиною, суспільством і природою [38, с. 235].

Вище представлена позиція М. Горкхаймера взаємопов'язана із однією із найбільш поширених заяв Т. Адорно у 1949 році, у відповідності до якої створення віршів після подій в Освенцимі є справжнім варварством. Потім у роботі «Негативна діалектика» 1966 року, Т. Адорно зауважував, що продовження будь-якої культури, на основі якої власне і було сконструйовано Освенцим, є достатньо сумнівним проектом. З цього приводу науковцем було

зазначено наступне: «...невірно, неправильно, що після Освенцима поезія неможлива. Краще було б задати собі менш «культурне» питання про те, чи можна жити далі після Освенциму, чи можна справді дозволити це тим, хто випадково уникнув смерті, але за справедливістю мав би стати одним із тих, убитих. У житті такої людини чільне місце займає холод та байдужість – головні принципи буржуазної суб'єктивності, інакше Освенцим не був би можливим, і в цьому є очевидна провина тих, кого помилували. Відчуваючи себе винною через те, що сталося, ця людина переймається фантазіями про те, що вона не живе, а загинула у газовій камері в 1944 році, та що саме її існування є химерою, еманациєю божевільного бажання людини, яка була вбита двадцять років тому. Інтелектуали та митці нерідко відчувають, що вони не беруть участі в бутті, не є рівноправними партнерами буття, а залишаються глядачами» [21].

У контексті досліджуваного питання варто звернути увагу на концепцію Т. Адорно «Роботи з минулим», яка викликає зацікавленість сучасних політологів та істориків. Вперше її було оприлюднено 6 листопада 1959 року перед Координаційною радою з питань християнсько-єврейської співпраці. Так, науковцем відстоювалася позиція стосовно наявності зрілості соціальних структур не в удаваному уникненню негативного досвіду минулого, але й у свідомості членів конкретного суспільства, у тому числі й політиків, усвідомлення помилок і уроків минулого. У складний період формування політичної німецької ідентичності, який датується 1950-1960 роками ХХ століття, Т. Адорно звертав увагу на загрозливість закликів до «всезагального прощення і забуття». Для науковця, забуття та відмова від пам'яттєвих конфліктів практично ототожнювалося із падінням до прірви «руйнування пам'яті», неспроможністю усвідомити сутність причин і доказів минулого, нездатністю до реалізації суперечливого характеру власних переконань.

У тогочасному трактуванні раціонального та розумного визначальними категоріями виступали наступні: уникнення самокритики, спотворення фактів, заперечення очевидного, конформізм, забуття того, що було тяжко усвідомити.

Проте, у відповідності до позиції Т. Адорно, саме такий підхід є найбільш раціональним. У своїх численних працях вченим неодноразово наголошувалося на тому, що реалізація роботи з минулим є можливою виключно у випадках, коли існує можливість для подолання першочергових причин таких подій. Отже, поки такі причини залишаються нездоланими, відгуки минулого будуть супроводжувати суспільство [12, с. 90].

Починаючи з 1960-х років Т. Адорно було представлено власне тлумачення «негативної діалектики». У відповідності до його позиції, до того моменту в межах філософської науки досліджувалися лише абстрактні категорії, формувалися загальні поняття, у зв'язку із чим виникає потреба в акцентуванні уваги на конкретній дійсності, для якої є притаманними неповторність та винятковість. Саме Т. Адорно було сформульовано постулат «цінне – неістинне», проте його не потрібно сприймати в якості категоричного позитивістського заперечення цілого, оскільки ціле заперечується виключно як принцип методологічного пізнання та спроби ототожнення себе із «цілим» будь-якими способами. Т. Адорно підтримано позицію Г. Маркузе стосовно «позитивного заперечення», що є похідним з існуючого як цілого. Будь-які явища та речі прирівнюються до загальних понять з метою досягнення абстрагування від їх специфічних характеристик на користь загального, зробивши їх керованими та приєднати до даності. Враховуючи те, що ключовим завданням негативної діалектики виступає «пояснення того – що – є термінами того – що – нема», то вона повинна сприяти запереченню тотожності та виявленню понятійного і неповторного. Саме за допомогою цього можливо розкрити сутність та істинний зміст будь-якого об'єкта [2].

У зв'язку із вищевикладеним можливо зробити висновок, що у працях М. Горкхаймера та Т. Адорно ключову увагу зосереджено на проблематиці взаємовідносин між людьми та їх мислення. З точки зору дослідників, причиною таких негативних явищ виступали недостатній показник рівності в суспільстві, свободи, справедливості, існування правлячих та пригнічених тощо. Науковці активно пропагували необхідність настання революційних змін, зокрема у

світоглядній сфері, вважаючи, що у «правильному» соціумі мислення також може стати «правильним», оскільки не перебуватиме під впливом свідомого чи несвідомого протистояння між класами, а також закономірностей несправедливої організації суспільства.

Теоретиками акцентувалася увага на моделі поведінки та мислення людини, що пов'язані із суспільним порядком, а також підлягають типологізації та уніфікації. На перешкоді утвердження гуманістичних цінностей постає формування стереотипних рис сучасного суспільства. Репресивні схильності суспільства знаходять свій прояв у суперечливих за своїм змістом трансформаціях сутності та завдань просвітництва, що ґрунтується на міфах, проте в сучасному світі перетворюється на міфологію. У свою чергу, ідеалізовані уявлення, на яких побудовано соціально-політичний устрій держави, спрямовані на розвиток власної правової, політичної та економічної систем.

Дослідивши основні ідейно-теоретичні розробки М. Горкхаймера та Т. Адорно можливо стверджувати, що фактично вони лягли в основу формування ключових напрямків діяльності Франкфуртської школи. При цьому, значний вплив на розвиток Франкфуртської школи здійснено Г. Маркузе та Е. Фроммом, у зв'язку із чим вважаємо за необхідне дослідити зазначене питання більш детально.

1.3. Ідейно-теоретичні розробки Г. Маркузе та Е. Фромм

Творчий доробок представників Франкфуртської школи відіграв важливу роль в історії соціологічної та політологічної думки ХХ століття, проте його прийнято характеризувати за допомогою осмислення неоднозначних категорій, підходів та концепцій. Ключовим аспектом представників ліворадикальної теорії цього, складного в історії людства, етапу виступає саме існування відмінності між методологічними означеннями, неоднозначність наукових підходів, множинність авторських трактувань, а також непередбачуваність

сформованих висновків. У цьому зв'язку варто звернути особливу увагу на вивчення наукового доробку Г. Маркузе, який визнається одним із найяскравіших представників формування ідеологічних переконань та наукових позицій Франкфуртської школи.

Так, позиції теоретиків Франкфуртської школи було розвинуто Гербертом Маркузе (1898-1979 роки). Видатним популяризатором вище представлених ідей неодноразово підкреслювалося, що сучасна культура Заходу, для якої є притаманними комфорт, технічна оснащеність, зручність буття та безпека існування, сприяє формуванню репресивної терпимості усіх учасників буржуазного суспільства, їх одновимірності та інтеграції до інших сфер суспільних відносин.

Для початку пропонуємо звернути увагу на окремі біографічні відомості. Так, Г. Маркузе народився у Берліні та мав єврейське походження. Оскільки науковець на протязі тривалого часу проживав у США, то велика кількість його праць була створена саме англійською мовою, проте у науковій літературі його прийнято називати американцем, німецько-американським філософом, німецьким євреєм тощо. Також, Г. Маркузе відомий як безпосередній учасник соціалістичного повстання спартацистів. У 1916 році його було призвано до німецької армії, де він працював у стайнях Берліну під час Першої світової війни. У подальшому він став учасником Ради солдатів, внаслідок чого був вимушений прийняти участь у недостатньо вдалому «спартаківському повстанні», зазнавши поразки після його розгрому військами Веймарської Республіки.

Г. Маркузе здобував освіту в університетах Берліна та Фрайбурга. В останньому ним було здобуто докторський ступінь у 1922 році. Після отримання докторського ступеня науковець повернувся до Берліна, де приймав участь у продажах антикварних книжкових видань та працював у сфері видавництва. Проте, вже у 1928 році Г. Маркузе починає шукати шляхи для співпраці з Е. Гуссерлем та М. Гайдеггером, отримання права на викладацьку діяльність та утвердження в академічній кар'єрі у німецьких університетах.

Внаслідок такої діяльності вже у 1932 році Г. Маркузе публікує працю «Онтологія Гегеля і теорія історичності». Протягом цього періоду для творчої діяльності дослідника є характерним своєрідний синтез Гайдеггерівської екзистенціальної феноменології та марксистської теорії. Продовжуючи думку Д. Лукача, яким захоплювався Г. Маркузе, протягом 1928-1933 років науковцем здійснюється розвиток інтерпретації марксистської теорії, виступаючи проти перспектив комуністичного ортодоксу [36].

Тогочасні наукові праці Г. Маркузе свідчать про те, що науковець переймався негативним становищем тогочасної марксистської теорії та філософії, підвищенням рівня зловживання використання категорії «діалектичного», в якій переважно простежувалася універсальна панацея. У відповідності до позиції науковця, будь-яка помилка може бути виправдана у випадку її сприйняття в якості обов'язкового етапу в загальній системі діалектичного. Таким чином, як і в умовах капіталізму, існує можливість для легкого уникнення прийняття рішень, що тягне за собою історичне безумство та фаталізм.

У своїй праці «Трансцендентальний марксизм» 1930 року, Г. Маркузе процитовано Д. Лукача, підтримуючи таким чином позицію стосовно трактування філософії: «Філософія є наукове вираження певного фундаментального людського ставлення, дійсного ставлення до Буття й існування в цілому, через що можна виразити історико-соціальну ситуацію. Вона чітко й глибоко матеріалізована у практичні сфери життя» [33]. На основі зазначених переконань науковець продовжує розвивати подальше бачення суспільно-політичного устрою та місця у ньому інтелектуальної еліти.

В іншій своїй праці «Внески до феноменології історичного матеріалізму» 1931 року, Г. Маркузе здійснено звернення до філософії «радикального акту», що впливає із можливостей та потреб у певних історичних ситуаціях. У цьому зв'язку поступово знаходить своє вираження ліворадикальна позиція науковця, що полягає у переході від «актуалізації» філософської науки до вчення про необхідний стрибок у дії, «радикальному вчинку», що може виступати в якості

кінцевого наслідку усього філософського процесу [48].

Вищепредставлені праці були створені раніше за «Онтологію Гегеля і теорії історичності», у зв'язку із чим лягли в її основу. У зазначеній праці також віднайшло своє відображення поняття «історичності», будучи його основою, яке вченим використовувалося на протязі усього його життя. На початку зазначеної праці вказано: «Ця робота намагається розкрити і з'ясувати фундаментальні характеристики історичності. Історичність є те, що визначає історію і таким чином відрізняє її від «природи» або від «економіки». Історичність означає значення, намір... Історичність означає, що це «є», тобто сенс Буття історичного» [48, с. 43].

Праця Г. Маркузе «Онтологія Гегеля і теорія історичності» 1932 року характеризується глибоким філософським та одночасно гострим соціально-політичним змістом. Так, у зазначеній праці науковцем розкрито наступні питання:

- проблема історичності як початковий етап та кінцева мета реальної інтерпретації;
- інтерпретація логічних висновків В. Гегеля через призму досліджуваної ним онтологічної проблеми: бути як рухатися;
- аналітична та історична проблематика походження перших опублікованих праць В. Гегеля;
- характеристика нової концепції Буття через призму аналізу поняття трансцендентального синтезу, запропонованого І. Кантом;
- категоричні відмінності в бутті, що розкриваються за допомогою формули «рівність-самість-інакшість»;
- особливості рухливості при змінах;
- нескінченність як один із складових елементів рухливості;
- створення нового виміру буття та руху: спогади як сутність;
- рухливість сутності через призму двох ключових вимірів: єдність та основа буття;
- концепти режиму буття: індивідуалізація універсальності, суд та

вирок;

- концепція невільної реальності: об'єктивність;
- концепція вільної та справжньої реальності: ідея;
- ідеї життя та пізнання сутності;
- абсолютні ідеї;
- історичність життєвих процесів: актуалізація самосвідомості;
- розвиток уявлень про життя та їх трансформація до онтологічної

духовної концепції;

- трансформація пізнавальних процесів до процесів абсолютних знань;
- основоположне визначення історичності у Дільтеєвому «Будівництві

історичного світу в гуманітарних науках», запропоноване В. Гегелем тощо [48].

Покладення Г. Маркузе в основу власних міркувань філософського вчення В. Гегеля стосовно актуальних суспільно-політичних проблем є достатньо органічним для нього. Як з цього приводу зауважено критиками, саме у ранніх працях В. Гегеля визначено ключові завдання філософії як способу боротьби із «біфуркацією» [18]. Існує потреба у подоланні протистоянь між суб'єктом та об'єктом, опозиції себе до усього світу, протиставлення між розумом та чутливістю, знаннями та вірою, чому має сприяти саме філософія. При цьому, забезпечення єдності між зазначеними елементами не свідчить про відновлення догматичної метафізики, оскільки переважно спостерігається потреба у представленні спільної мови, з якої такі протиставлення мали місце та могли існувати один з одним [21, с. 84].

Саме у ранніх працях Г. Маркузе було закладено основу для формування усіх інших елементів загальної критичної теорії. В якості однієї з ключових цілей науковцем визначено необхідність розкриття внутрішніх взаємозв'язків між духом та історичністю, тимчасовістю та життям у доробку В. Гегеля. Продовжуючи вчення В. Гегеля, Г. Маркузе здійснюється інтерпретація історичних істот через призму їх існування, що достатньо яскраво проявляється у процесах об'єктивації життя та визнається кінцевим продуктом діяльності самосвідомої істоти.

На початковому етапі своєї діяльності в якості пріоритетного завдання для Г. Маркузе виступало нове трактування марксизму та його оновлення. Проте, особливість «Онтології Гегеля і теорії ідентичності», у порівнянні з іншими роботами, полягала у відсутності посилань на праці К. Маркса. Як з цього приводу зауважено у науковій літературі, саме вищевказана робота логічно завершує один із найбільш значимих для Г. Маркузе етап наукової роботи та життя, який прийнято називати «Гейдеггерівським марксизмом» чи «феноменологічним/екзистенціальним марксизмом».

Концепція об'єктивації безпосередньо пов'язана із марксистською теорією дії, практики та всесвітньої активності. По відношенню до самосвідомої реальності світ виступає самостійним циклом його діяльності, в якому будь-яка істота зобов'язана проявити саму себе та довести свою значимість у світі. Фактично дійсність виступає в якості об'єкта роботи. Не зважаючи на це, самосвідомість у будь-якому випадку зумовлена якістю конкретного індивіда, не дивлячись на те, що певні факти поневолення та несвободи сформували специфічну форму «єдності» між відмінними особистостями.

Життя навіть цілого народу або нації надає можливість для реалізації лише індивідуального акту та власної влади. У той же час, інтерсуб'єктивний світ В. Гегеля повинен сприйматися в якості світу, який визнається людьми в якості їх роботи, внаслідок чого мають здатність до їх упізнання у межах існуючого світу. Проте таке визнання не може ґрунтуватися на звичайній впевненості одного індивіда. Процес переходу від об'єкта до об'єктивності, від речей до світу також втрачає свої індивідуалістичні характеристики, слугуючи не лише для окремих дій, але й для справ і досягнень цілої нації [48].

Важливу роль у розвитку вчень, присвячених дослідженню основ політичного життя суспільства, відіграли й праці Е. Фромма, що ґрунтувалися на поєднанні психологічного, етичного, морального, естетичного та соціально-правового вимірів суспільно-політичної реальності. В даному випадку науковцем здійснено доповнення класичних та сучасних теорій ціннісного

наповнення та людино центричного політичного життя в суспільстві.

На протязі усього свого життя, Е. Фроммом активно відстоювалася ідея існування «фрейдомарксизму», а також здійснювалися намагання синтезувати фрейдизм та марксизм шляхом психологізації марксистської соціології та соціологізації фрейдистської психології. У відповідності до позиції Е. Фромма, К. Марксом представлено факт того, що за рахунок впливу об'єктивних умов, на підставі яких здійснюється визначення соціальної організації, має місце де термінування і самої людини, її цілей та інтересів. При цьому, класиками марксизму не було доведено того, яким саме чином економічна основа здійснює вплив на ідеологічну надбудову. З точки зору дослідника, виправлення такого недоліку є можливим за рахунок проведення психоаналізу, який сприятиме більш ґрунтовному розумінню людської природи, як ключового фактора у процесі суспільного розвитку. Як з цього приводу зауважено самим Е. Фроммом: «Фрейдисти бачать індивідуальне несвідоме та не помічають соціальне несвідоме; ортодокси-марксисты, навпаки, гостро відчують наявність несвідомих факторів у соціальній поведінці, але вони зовсім не бачать їх, коли мова йде про мотивації індивідуальної поведінки. ... людина-індивід є невід'ємною складовою людини-учасника соціального життя, і якщо їх роз'єднати, тоді не можна зрозуміти ні те, ні інше» [21, с. 111].

Творчий доробок Е. Фромма, у тому числі «Втеча від свободи» 1941 року, «Здорове суспільство» 1955 року, «Душа людини» 1964 року, «Анатомія людської деструктивності» 1973 року, «Володіти чи бути?» 1976 року та інші, переважно присвячений розкриттю теми різноманітних особливостей взаємовідносин між людиною та суспільством. Так, у праці «Втеча від свободи» 1941 року Е. Фромм активно пропагував теорії негативної свободи та її антитези – «свободи для». В умовах поширення позитивної свободи індивід здатен існувати лише в ролі незалежної особистості, проте не ізольованої, а у взаємодії зі світом, соціумом та природним середовищем. Людина має здатність до повноцінної реалізації та прояву власної сутності, здібностей і талантів, у зв'язку із чим спостерігається усунення першопричин виникнення

антисоціальних явищ, які мають місце у «свободі від». У відповідності до позиції Е. Фромма, на сьогоднішній день історія не здатна втілити у життя позитивні характеристики свободи, проте її реалізація у будь-якому випадку виступає в якості того ідеалу, на досягнення якого спрямовуються зусилля людства.

Окрім декларування та проведення аналізу існуючих недоліків сучасного буржуазного соціуму, радикальний гуманізм Е. Фромма містить рекомендації стосовно його оновлення та оздоровлення. Згідно позиції теоретика, вирішення проблем є можливим виключно у випадку дотримання наступних умов: 1) збереження усіх досягнень сучасного демократичного суспільства, не зважаючи на те, що не досягнуто ключової мети – збереження та покращення кожним індивідом свого «я»; 2) у подальшому розвитку демократичних досягнень, удосконалення ключових елементів реальної свободи, ініціативності та спонтанності людини. При цьому, дотримання зазначених вимог є необхідним не лише виключно у приватній чи духовній сферах, але й у процесі діяльності, на якій ґрунтується існування будь-якого індивіда, у тому числі й у трудовій сфері [39].

У процесі існування таких взаємовідносин має місце формування, зміни, а також деформації чи занепаду, людських цінностей. Е. Фроммом активно здійснювався пошук витоків суспільного світового порядку, вивчення суспільно-етичних норм, людських можливостей переважно у самій людині. У той же час, науковець зазначав, що «Відповідь на питання, що означає бути людиною, нам слід шукати не в царині різноманітних можливостей людини, а в умовах її існування...» [35, с. 136]. Вищевказана позиція віднаходить своє відображення у концепції Е. Фромма про духовне (психічне) здоров'я, яка до цього часу сприймається в якості універсальної в будь-якій культурі. Зазначену концепцію викладено у праці Е. Фромма «Здорове суспільство» 1955 року. Для духовного здоров'я є характерними можливість любити та виступати в ролі творчої особистості, маючи відчуття самоідентичності, визначення ступеню якого здійснюється шляхом підлаштування суспільства для потреб людини. У

цьому зв'язку Е. Фромм розглядає сучасний соціум в якості тотально відчуженого та безнадійно хворого, оскільки потреби природи людини існують у протиріччі з вимогами суспільства. Саме вивчення особливостей та засад людської природи відіграло важливу роль у концепції натурального антропологізму вченого, оскільки для того, щоб усвідомити, що є добрим, а що поганим для людини, потрібно усвідомлювати її природу [27, с. 278-280].

У науковій літературі зазначається про певні ідеї «невротичної особистості нашого часу», що прослідковуються у неофрейдизмі Е. Фромма. Мислителем використовуються такі категорії як «страх невизнання», «ірраціональний страх», тобто докори сумління за розтрачене життя, за нереалізовані творчі плани тощо, які ґрунтуються на творчості японського митця К. Хокусаї. Теоретиком зосереджено увагу на існуванні гострої проблеми моральної та етичної відповідальності, яка виникає внаслідок орієнтації на існуючі в суспільстві стереотипи, дотримання модних вимог, внаслідок чого розвивається індивідуальні самоцінність. Отже, важливу роль відіграють значення теоретичних спроб Е.Фромма з питань органічного поєднання між моральними, естетичними та соціальними аспектами у процесі існування індивідів [14].

Сутність соціального характеру розвивалася Е. Фроммом у праці «Здорове суспільство» з метою розкриття природи формування фашизму. Науковець погоджувався із В. Райхом, у відповідності до позиції якого усвідомлення феномену фашизму є можливим лише завдяки аналізу психології середніх класів, дрібних ремісників та підприємців. Це достатньо яскраво проявляється у його праці «Психологія мас і фашизм» у якій В. Райхом, ще задовго до появи праць Т. Адорно та Е. Фромма, стверджувалося про виникнення фашизму не лише внаслідок махінацій німецького капіталістичного класу чи впливу на маси переконання А. Гітлера. З точки зору дослідника, витоки фашизму прослідковуються саме у психологічній структурі німецького суспільства. В. Райхом, так само як й Е. Фроммом, виведено психологічні засади фашизму з амбівалентного відношення до влади, що було притаманним для німецького

середнього класу [45].

Важливу роль у гуманістичній трансформації Е. Фроммом відведено удосконаленню демократичних засад та її окремих інститутів, на які покладено завдання стосовно встановлення контролю над технікою, ірраціональними силами і структурами, які несуть загрозу існуванню та подальшому розвитку суспільства і людства в цілому. Демократичні інститути, їх працівники та службовці мають здійснювати контроль за монополіями шляхом ухвалення відповідних законів. Така позиція дослідника у повній мірі співвідноситься із постулатами його «гуманістичної утопії», акцентуючи увагу на її мирному та реформуючому характері, що свідчить про її об'єктивне спрямування не на повну трансформацію капіталістичних відносин, а виключно на їх ліберальні корективи.

Специфіка інтерпретації феномену демократії Е. Фромма у праці «Здорове суспільство» полягає у сприйнятті її політичних аспектів у безпосередньому взаємозв'язку із духовними аспектами сучасного суспільства. Наділення політичної демократії радикальним характером, а також повноцінне її втілення у реальність є можливим виключно у випадку заміни установок на володіння установками на буття, однією із характеристик якого виступає вільна політична активність, спрямована на забезпечення суспільних благ. Це вимагає подолання масового політичного конформізму, в умовах якого людина позбавлена можливості для вираження власної волі, внаслідок чого виступає в якості великої політичної проблеми. Характеристики функціонування політичних механізмів у сучасних демократичних державах є достатньо подібними до засад функціонування товарних ринків. Політичні інститути та комерційні установи провадять діяльність за подібною схемою та правилами отримання максимальної вигоди за умови понесення мінімальних витрат.

У цьому зв'язку, справжня демократія Е. Фромма повинна характеризуватися активністю, антибюрократичністю, творчістю, демократизованістю, оскільки саме у цьому випадку існує можливість для забезпечення здійснення повноцінного творчого контакту, в якому людина

вбачає реальні результати своєї діяльності та здатна повноцінно реалізувати власний потенціал. Переважання демократії над нігілізмом, пасивністю та безсиллям може бути лише у тому випадку, коли має місце відродження у людині найсильнішої віри в життя, свободу та засади справедливості. Саме у такому вигляді Е. Фромм бачив існування нової демократії, яку називав демократичним соціалізмом, що може існувати навіть в умовах політико-правової організації західного соціуму [27, с. 278-280].

Додатково Е. Фроммом розроблено низку рекомендацій, які сприятимуть формуванню «здорового» суспільства. Серед таких рекомендацій можливо виокремити наступні:

- встановлення заборони на використання будь-яких методів «промивання мізків», що використовуються у політичній та рекламній пропаганді;
- знищення прірви між багатими та бідними верствами суспільства та окремими країнами;
- звільнення жінок від патріархального переважання;
- розмежування наукових досліджень від їх застосування у промисловій чи оборонній сфері тощо [27, с. 278-280].

У праці «Здорове суспільство» Е. Фроммом запропоновано проекти цілої низки різноманітних ефективних трансформацій, що виступили б в якості передумови виникнення здорового суспільства. Сутність зазначених пропозицій полягає у формуванні не достатньо чисельних (не більше десяти осіб) груп, які мають назву «групи міжособистісного спілкування», в яких близькі один до одного люди перебувають в умовах вільного одержання усіх необхідних відомостей, проводили обговорення отриманої інформації у сфері економіки, освіти, політики, охорони здоров'я та інших суспільно значимих сферах життя [27, с. 278-280].

Основним завданням нового суспільства визнається сприяння формуванню нової особистості, для структури характеру якої будуть притаманними наступні властивості:

- готовність до відмови від будь-яких форм власності з метою повноцінного буття;
- відчуття себе на власному місці у межах власного буття;
- визнання потреби у всебічному розвитку людини та її рідних як найвищої мети життя;
- відчуття власного єднання з життям;
- категоричне несприйняття підкорення комусь або чомусь, руйнації та виснаження природних ресурсів, бажання до усвідомлення сутності природи, існувати у гармонії з нею тощо.

Обов'язковим елементом утопічних трансформацій та реальних змін виступає така важлива категорія аксіології як «надія». У відповідності до позиції Е. Фромма, надія виступає в якості вирішального складового елемента будь-яких спроб зцілення соціальних систем, намагань зробити її більш здатною до життєдіяльності. Саме надію науковець розглядав в якості внутрішнього елемента життєвої структури, динаміки духу людини, основи та суттєвої умови людського буття [9, с. 53].

У своїй роботі «Марксистська концепція людини» 1961 року, Е. Фроммом було надано високу оцінку роботі Г. Маркузе «Розум і революція», яку було досліджено в якості однієї із найкращих інтерпретацій філософського вчення В. Гегеля. Стосовно питань співвідношення реформаційного та революційного вчень дотримувався більш стримувані позиції, наголошуючи на тому, що існує потреба у розробці та практичній реалізації культурно-просвітницької трансформації, що сприятиме зміні ціннісних соціальних і психологічних установок людини, відводячи таким чином від загибелі все людство. Людина відчуває потребу не у соціальній революції, а в революції свідомості, у процесі якої вона здатна подолати відчуття відчуження та здобутої людської сутності [39].

В якості основного політичного та культурного завдання капіталістичного суспільства виступає повноцінний перегляд власних ціннісних та культурних орієнтирів, заміна основи існуючих ринкових відносин та перехід до якісно

нової структури об'єднаного соціуму, що співіснує у мирі, вільне від економічних чинників, воєн та класового протистояння. Творці якісно нового суспільства стикаються із низкою різноманітних проблем, однією з яких виступає потреба у формуванні «здорової економіки для здорових людей, яка б відповідала не потребам сучасного буржуазного *homo consumens* (людина, що споживає), а здоровим потребам людини» [39].

Теоретичні дослідження Е. Фромма користуються значною популярністю у науковій спільноті, оскільки мислителем зверталася значна увага на питання духовного світу окремих індивідів, які виступають в ролі центральної категорії та рушіїв соціальних змін. Так, у відповідності до позиції О. Бабкіної, в сучасних умовах існує потреба у закріпленні гуманістичної, людиноцентричної моралі, духовності, відповідальності у політичній сфері, що виступають в якості головних потреб в умовах сучасного соціуму. Враховуючи суперечливий характер суспільства, набуває актуальності питання використання моральних аспектів у процесі регулювання політичної поведінки. Для нормативної моделі сучасних політиків є характерним наділення його не лише універсальними критеріями раціональності, зокрема такими як когерентність, зданість на ухвалення рішень, що не суперечать одне одному, послідовність, компетентність тощо), але й моральності, а саме: толерантність, чесність, відповідальність, совість тощо. Важливість полягає у можливості прийняття таких управлінських рішень, які здатні вирішувати соціальні проблеми і конфлікти, не принижуючи при цьому національної гідності народу; не лише закріплюючись у формальному вигляді, але й реалізовувалися на практиці [5].

Отже, не дивлячись на суб'єктивне спрямування, суспільний проект Е. Фромма, запропонований у «Здоровому суспільстві», ґрунтується на формуванні умов для розвитку позитивних рис соціального спрямування. Саме соціум виступає в якості ефективного фактору становлення нового, «здорового» суспільства, для якого притаманні нові цінності, в основу яких покладено позитивну свободу, спілкування, самореалізацію, братерство та надію. При цьому, концепція Е. Фрома не має відношення до глибинних протиріч у межах

сучасної капіталістичної системи, відсутні спроби щодо докорінної зміни, а виключно запропоновано внесення певних ліберальних трансформацій, оскільки в їх основу покладено ключові основи гуманістичної теорії разом із іншими представниками Франкфуртської школи.

Важливу роль у розвитку вчень Франкфуртської школи відіграє праця «Одновимірна людина» 1964 року, у якій Г. Маркузе представлено зв'язування опозиційних сил під впливом створення високого життєвого рівня в умовах індустріального суспільства. У такому суспільстві має місце техніко-технологічне та духовне нівелювання. Влада над природними ресурсами, раціональна організація виробництва та управління, тягнуть за собою виникнення споживацького суспільства. До того ж, спостерігається припинення здійснення революціонізуючого впливу на розвиток людства за рахунок класичних взаємовідносин між пролетаріатом та буржуазією, які було описано ще К. Марксом.

У праці «Одновимірна людина» Г. Маркузе підтримується позиція М. Горкхаймера та Т. Адорно стосовно тоталітарного характеру науки і техніки Нового часу, оскільки фони фактично «заражені вірусом фашизму». На заміну гармонійного існування з природним середовищем, на забезпечення якої спрямовували зусилля люди у до технологічній цивілізації та яка віднаходила своє відображення в міфах та релігійних світоглядних устоях, у відповідності до раціоналістичної парадигми Просвітництва запропоновано модель «Абсолютний Пан – Абсолютний Раб». Сутність зазначеної парадигми полягає у тому, що основним призначенням людини виступає підкорення природи, її переведення у форму безмовного і пасивного матеріалу, слугуючи виключно способом задоволення різноманітних потреб індивідів. При цьому, є можливим використання найбільш жорстких методів, у тому числі й основного інструмента даної науки – експерименту, що виступає в якості своєрідних тортур над природою.

Саморозвиток вище представленої логіки зумовлює формування політичного тоталітаризму. Враховуючи те, що людська істота виступає в ролі

частини природи, то теза «Ми повинні навчитися керувати суспільством і людиною» дозволяє мислителю сформулювати тезу: «Ми повинні навчитися керувати суспільством і людиною». Отже, саме прогрес є чинником, що породжує тоталітаризм, а класична механіка та парова машина породжують Освенцім [13, с. 108].

Отже, Г. Маркузе приймає за основу визначення тоталітаризму, розроблено ще старшими представниками Франкфуртської школи, у відповідності до якого зазначене явище розглядається не лише через призму існування державного тиску на людину, оскільки в такому випадку не було б жодних відмінностей між тоталітаризмом і стародавнім деспотизмом, але й приймаючи до уваги специфіку світовідчуття, що ґрунтується на тотальному раціоналізмі. Тоталітаризм виступає явищем, притаманним саме для нашого часу, для якого є характерним розкладання усього по своїм полицям, відповідності загальним уявленням, раціоналістичні розрахунки, прозорість та абсолютна непередбачуваність.

В «Одновимірній людині» ідеалом тоталітарного проекту виступає соціум як машина, в якій кожен індивід виконує роль гвинтика. Проте, таке сприйняття соціуму не було притаманним для античного та середньовічного суспільства, в якому панувало протилежне органічне розуміння сутності суспільства, що вимагала наукової революції. Так, Г. Маркузе в основу тоталітаризму покладено абсолютизацію раціональності; якщо у суспільстві починають прослідковуватися феномени ірраціональності, зокрема спалення літератури, факельні ходи або абсурдні звинуваченні у протиправних діях, то це виступає в якості своєрідної розплати за перебільшення значимості розуму, а також діалектичної трансформації «логосу» на міфос.

Має місце формування нової соціальної реальності, тобто суспільства споживачів, які фактично стають одновимірними та проінтегрованими до існуючих суспільних відносин. Для такого суспільства є характерною відсутність будь-яких інших суспільних сил, які здатні покласти початок боротьби проти суспільства за винятком тих, які сприймають себе в якості

маргіналів. Фактично це виступає в ролі третьої сили європейського суспільства і культури; нової сили – молоді та людей гетто. Наслідуючи вчення Т. Адорно та М. Горкхаймера, Г. Маркузе акцентує увагу на тому, що усі явища, притаманні сучасному західному суспільству, є помилковими та підлягають обов'язковому знищенню і руйнуванню [34, с. 420].

У праці Г. Маркузе «Одновимірна людина» міститься значний обсяг критики індустріальної форми суспільства. Акцентується увага на злитті культури, політики та економіки в єдину панівну над суспільством систему; в результаті науково-технічної революції простежується оманлива потреба у нових автомобілях, холодильниках, телевізорах, внаслідок чого суспільство вимушене поглинати оманливі потреби, керуватися виключно ними, а також перебувати у залежності від усіх вище перелічених факторів.

У процесі дослідження соціально-культурної ситуації, Г. Маркузе звернуто увагу на особливу значимість припинення супротиву між соціальною та культурною реальністю, що супроводжується відторгненням тих культурних елементів, за допомогою яких вона набувала ознак елітарності. Варто зазначити, що у ХХ столітті таку культурні елементи вважалися опозиційними, проте у праці Г. Маркузе «Одновимірна людина» високий рівень культури розглядається в якості можливості для трансцендентного розвитку, духовного прогресу та трансформацій реальності індивідів. Отже, мислителем акцентовано увагу на існуванні процесу ліквідації двохмірної культури, усувається розмежування між масовим та елітарним, проте не за допомогою відкидання чи нівелювання культури елітарності, а виключно за допомогою її природної адаптації до цінностей мас. Як з цього приводу зауважено самим Г. Маркузе у досліджуваній праці: «Те ж, що ми бачимо зараз, - це не виродження високої культури в масову культуру, але її спростування реальністю. Дійсність перевершує свою культуру, і сьогодні людина може зробити більше, ніж культурні герої і напівбоги; вона вже розв'язала безліч проблем, які здавалися нерозв'язними. Але разом з тим людина зрадила надію і згубила істину, що берігалися сублімованими образами в високій культурі» [13, с. 109].

Отже, у відповідності до позиції Г. Маркузе, сучасне індустріальне суспільство варто розглядати в якості конформічного. В його основу покладено існування маніпуляторів та маніпульованих, а також відсутність здатності до протистояння маніпулятивним впливам. Саме за допомогою формування стандартизованих хибних потреб, за допомогою яких індивід прив'язується до сучасного суспільства, людина стає одновимірною у своїх діях, вчинках та думках. У цьому зв'язку можливо стверджувати, що саме доробок вищевказаних представників Франкфуртської школи покладено в основу оригінальних ідей досліджуваної соціологічної школи у сфері проведення теоретично-прикладних досліджень [34, с. 420].

У зв'язку із вищевикладеним можливо зробити висновок, що за загальним правилом філософські концепції майже не набувають масової популярності чи набувають значення політичного явища. Проте, коли це все таки має місце, їх вплив можливо назвати дійсно масштабним. Вчення Г. Маркузе, яким синтезовано найбільш поширені ідеї марксизму та фрейдизму, на сьогоднішній день набуло достатньо значного визнання та розглядається в якості ідеології широких антитоталітарних рухів. Теоретичні основи дослідника у сфері «репресивної терпимості» виступають в якості певного застереження демократичним демократіям, для яких становлять загрозу тоталітарні аспекти. До категорії одномірних складників «репресивного управління» віднесено техніку як ефективну форму контролю в соціумі. Використання наукових і технічних розробок в якості інструменту «ідеології», поступове заміщення технічної раціональності на політичну, сприяє можливості визначення свідомості кожного окремого індивіда у майбутньому, розвитку різноманітних політичних систем та соціальних організацій.

Вчення Е. Фромма також відіграло суттєву роль у процесі розвитку ідей пост матеріальних цінностей. Творчий доробок дослідника свідчить про надання переваги гуманістичним ідеалам політичної системи нового формату, коли саме людина виступає в якості зосередження та уособлення різноманітних соціально-політичних можливостей, спрямованих на повноцінну реалізацію в

соціумі, а не на його використання виключно з метою споживання. Забезпечення балансу індивіда між ринковою та продуктивною формами орієнтаційного спрямування сприяють визначенню подальших страхів людини та деперсоналізації, у тому числі й у сфері політичного життя суспільства. Дослідником зауважено про необхідність відмови від ідеалізації середнього класу, а також встановлено застереження стосовно надмірної абсолютизації зазначеного медіатора суспільних та політичних відносин, що підтверджується результатами аналізу соціальної складової німецької соціальної структури. Саме цим зумовлено формування концепції Е. Фромма радикального гуманізму, у межах якої розвиваються людські ідеї свободи, усуваються будь-які цілі над особистості, стверджується індивідуальність, орієнтована на рішуче протистояння з ірраціонально панівною зовнішньою владою

Висновки до першого розділу

Франкфуртська школа здійснила помітний вплив на історію філософії, політології та соціології у ХХ столітті. Досягнення такого результату є можливим завдяки розкриттю європейської раціональності, проаналізувавши значення та роль соціальної теорії, що пов'язані з практичною діяльністю людини, акцентувавши увагу на існуванні потреби у виробленні нового філософствування, в межах якого поєднуються усі методи та способи усвідомлення сутності світу, у тому числі наукових, філософських, практичних та естетичних. До основної тематики дослідження науковцями віднесено ерозію ідеологічних вчень епохи просвітництва внаслідок впливу дегуманізуючої технологічної раціональності, що спостерігається в сучасному соціумі. При цьому, до категорії основних ідей Франкфуртської школи варто віднести наступні: відображення пізнього капіталізму і соціалізму як одних із форм єдиного індустріального сучасного суспільства; категоричне заперечення революційної значимості пролетаріату; абсолютизацію діалектичних категорій заперечення, тобто негодії; критичний огляд авторитарної особистості та

тоталітаризму тощо. У працях М. Горкхаймера та Т. Адорно ключову увагу зосереджено на проблематиці взаємовідносин між людьми та їх мислення. З точки зору дослідників, причиною таких негативних явищ виступали недостатній показник рівності в суспільстві, спободи, справедливості, існування правлячих та пригноблених тощо. Науковці активно пропагували необхідність настання революційних змін, зокрема у світоглядній сфері, вважаючи, що у «правильному» соціумі мислення також може стати «правильним», оскільки не перебуватиме під впливом свідомого чи несвідомого протистояння між класами, а також закономірностей несправедливої організації суспільства.

Філософські концепції майже не набувають масової популярності чи набувають значення політичного явища. Проте, коли це все таки має місце, їх вплив можливо назвати дійсно масштабним. Вчення Г. Маркузе, яким синтезовано найбільш поширені ідеї марксизму та фрейдизму, на сьогоднішній день набуло достатньо значного визнання та розглядається в якості ідеології широких антитоталітарних рухів. Вчення Е. Фромма також відіграло суттєву роль у процесі розвитку ідей постматеріальних цінностей. Творчий доробок дослідника свідчить про надання переваги гуманістичним ідеалам політичної системи нового формату, коли саме людина виступає в якості зосередження та уособлення різноманітних соціально-політичних можливостей, спрямованих на повноцінну реалізацію в соціумі, а не на його використання виключно з метою споживання.

РОЗДІЛ 2

ВПЛИВ ІДЕЙ ФРАНКФУРТСЬКОЇ ШКОЛИ НА СУЧАСНЕ СУСПІЛЬСТВО (З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ. ДО СЬОГОДЕННЯ)

2.1. Г. Маркузе та його вплив на рух «нових лівих»

Як вже було зазначено у попередніх розділах даної роботи, одним із засновників Франкфуртської школи та творцем «критичної теорії» був Г. Маркузе – видатний німецько-американський філософ та соціолог. У період численних зрушень у філософській науці, завдяки яким відкривався шлях до постнекласичного мислення, Г. Маркузе було здійснено численні зрушення, завдяки органічному синтезу фрейдизму та марксизму. Саме зазначені наукові течії, які до цього часу не втрачають актуальності, виступали в якості основи фрейдомарксизму та концепції, ключовим завданням якої є формування такого суспільного устрою, в якому не було б репресій, панування, відчуження, забезпечуючи справедливість розподілу ресурсів, свободи духовного розвитку та балансу потреб.

Г. Маркузе визнається однією з найпарадоксальніших постатей лівого руху в ХХ столітті. Його популярність серед протестуючої молоді у 1960–1970-х роках минулого століття, на перший погляд складно пояснити. Основні роботи Г. Маркузе, опубліковані на той час англійською, були написані через призму марксистсько-гегелівської традиції, малозрозумілої для масової публіки і чужої для наукової спільноти США. До того ж, окремі аспекти його життя не сприяли значній популяризації творчого доробку.

У процесі дослідження соціальних, політичних, культурних та історичних аспектів формування та подальшого розвитку критичної теорії заслуговує на увагу питання трансформаційних процесів у лівих ідеологіях та теоріях і ідейно-політичним розколом між таборами «нових лівих». Радикальні групи й осередки «нових лівих» виступали із неодноразовими закликами до активізації позапарламентської боротьби із владними інститутами, формування

позапарламентської опозиції, оскільки традиційна політична система «старої демократії», існуючі політичні партії та професійні спілки дискредитували самих себе. Ними велась мова про початок революції, але не такої, до якої поширювали заклики Ф. Кастро, К. Маркс чи В. Ленін, а до революції свідомості, основною метою якої виступало становлення нової людини у новому тисячолітті.

Окремі представники «нових лівих» ще у 1950-1960-х роках відмовилися від закликів до активізації соціальної революції, бунтів на підтримку ідеалів де бюрократизації та детехнократизації сучасної держави та суспільства. Деякими дослідниками критику «новими лівими» діяльності індустріальних та постіндустріальних держав прийнято називати «романтичними», оскільки вона побудована на світських та гуманістичних ідеалах західного суспільства, зокрема в ідеалах свободи, розуму та справедливості [31].

На відміну від Європи, у США серед «лівих» спостерігалися бурхливі реформістські настрої, зумовлені традиціями популізму. «Ліві» активісти на початку 60-х років активно використовували можливості, що надаються американською політичною системою, у боротьбі за свої ідеї. Ідеологія та стратегія найбільш масових студентських організацій: «Студенти за демократичне суспільство» (далі – СДС) та «Студентський координаційний комітет ненасильницьких дій» (далі – СККНД) – ґрунтувалися на відмові від насильства. Основними формами політичної діяльності у цей період були наступні: сидячі демонстрації, усна та друкована пропаганда, «рейди свободи», «школи свободи», які виключали конфронтацію з владою. «Порт-Гуронська декларація», прийнята СДС у 1962 році як програмний документ, головною метою руху ставила зміну владних інститутів та досягнення демократії участі, спрямованої на забезпечення усіх громадян можливістю політичного впливу шляхом запровадження реформ [44].

Подібна тактика, що застосовувалась протягом декількох років, забезпечила «новим лівим» підтримку громадської думки та призвели до певних успіхів, особливо у боротьбі проти сегрегації. У 1964 році Конгрес

приймає два найважливіші документи: «Закон про громадянські права», що заборонив акти приватної дискримінації в громадських місцях, і 24-ту поправку до Конституції США, що зняла обмеження в праві голосування на федеральних виборах за несплату виборчого податку. Ухвалена поправка до Конституції вперше відкрила незаможним верствам чорношкірого населення південних штатів можливість участі у федеральних виборах.

Натхнені досягнутими результатами низка громадських організацій, включаючи СККНД, того ж року організують грандіозну акцію «Літо свободи». Більше тисячі «білих сіверян», переважно студентів, вирушили до штату Міссісіпі, де порушення виборчих прав чорношкірого населення мали найбільш відвертий і масовий характер, щоб надати допомогу в реєстрації чорношкірим виборцям. Трагічна загибель трьох активістів від рук «Ку-клукс клану» привернула до цієї акції увагу всієї країни. Однак її підсумки виявилися бентежними для організаторів. Незважаючи на те, що учасникам акції вдалося переконати 17 тисяч афроамериканців заповнити заявки на реєстрацію в якості виборців, організатори виборів прийняли менше 10 % від загальної кількості таких заявок [4].

Інший проект, що став основним для СДС, «Економічні дослідження та програма дій», що передбачав залучення найбільш вразливих верств населення країни політичних процесів, здійснення безпосередньої участі жителів того чи іншого району у вирішенні всіх питань політичного і соціально-економічного характеру, що їх стосуються, до кінця 1964 року закінчився невдачею. Це пов'язано із тим, що студентам так і не вдалося знайти достатню кількість прихильників та мобілізувати маси.

Існуюча у США соціально-політична система виявилася цілком здатною поглинути будь-які прояви політичної активності без будь-яких видимих наслідків. У тому ж 1964 року адміністрація Ліндона Джонсона відкрито застосовує військову силу у В'єтнамі, продемонструвавши, наскільки мало опозиційний рух у країні здатний реально впливати на прийняття політичних рішень. Оптимізм, з якого починається студентський рух, зникає, відчуття

розгубленості охоплює як рядових членів, а й лідерів. Розчарування у можливості ліберальної держави серйозно змінитись, інтервенція у В'єтнамі призводять до того, що реформи стали сприйматися як непряма підтримка політики уряду [4].

Проживши кілька десятиліть у Сполучених Штатах, Г. Маркузе, за спогадами сина, продовжував залишатися людиною німецької культури, яка не цілком вписалася в американське суспільство, так і не зуміла за всі ці роки позбутися явно помітного акценту [49, с. 249]. Хоча рішення залишитися в США було прийнято їм цілком усвідомлено – занадто сильним було неприйняття залишків нацистської спадщини на батьківщині, все ж таки він не відчував себе тут цілком вдома і зберігав тісні інтелектуальні зв'язки з Німеччиною, цікавлячись політичними подіями, що там відбуваються.

На початку свого перебування у США Г. Маркузе підтримує стосунки лише з німецькими емігрантами, переважно колегами з Інституту соціальних досліджень. Подальша робота в Державному департаменті експертом з денацифікації сприяла розширенню кола спілкування, але, як і раніше, в основному його становили люди так чи інакше пов'язані з Німеччиною. Виникає уявлення, що саме ця своєрідна культурна відчуженість спричиняла політичну індиферентність Г. Маркузе, особливо помітної на тлі активної громадянської позиції ще одного «франкфуртського неповернення» з Нового світу – Е. Фромма. Г. Маркузе не брав практично жодної участі в політичному житті: не співпрацював з жодною з лівих організацій і не примикав до жодного з лівих журналів, не дивлячись на пропозиції, що надходили.

Саме у цьому зв'язку викликало здивування визнання, яке він отримав після виходу «Одномірної людини». Робота мало кому відомого професора, якому на той час виповнилося 66 років, відразу ж набула статусу «обов'язкової» для читання, називаючись серед американської лівої молоді просто «книга» [35, с. 101]. Ця обставина тим більше дивна, що в теоретичному плані «Одномірна людина» не несла нічого принципово нового. Думка про падіння революційної ролі пролетаріату та її інтеграції до меж існуючої системи давно вже

обговорювалася як колегами по Інституту соціальних досліджень, так і у роботах ліберальних ідеологів, наприклад, так як Д. Белл та З. М. Липсет. У відомому посланні «До нових лівих» Ч. Р. Міллс закликав відмовитися від «метафізики робітничого класу», відзначаючи, що його провідна революційна роль була історично конкретною ідеєю, зведеною до абсолютної. Трансформація капіталізму в корпоративну форму також аналізувалася ще до Г. Маркузе і була добре відома не лише в академічному середовищі.

Ключові ідеї Г. Маркузе викладено у праці «Одновимірна людина», в якій він називає Західну цивілізацію тоталітарною системою, що виступає в якості своєрідного кроку на шлях постійної суспільної критики. Після восьмирічної роботи в американській розвідці, мислителем висловлено категоричну відмову не лише від капіталістичної, але й від капіталістичної систем, ставши, всупереч власним заявам, фактично ідеологом руху «нових лівих» та студентських заколотів 1960-х років. У подальшому саме ім'я Г. Маркузе почали асоціювати з ліворадикальними терористичними організаціями, які, на рівні з хіпі та іншими представниками контркультури, вважали його своїм ідеологом та психоделічним гуру. Саме з цього часу ім'я Г. Маркузе почало використовуватися поряд з іменами Ф. Фанона, Ж.-П. Сартра, Т. Роззака та Т. Лірі [10].

Не дивлячись на це саме Г. Маркузе, а чи не, скажімо, Ж.-П. Сартр став символом руху молодіжного протесту, його інтелектуальним обґрунтуванням. Затребуваність філософії Г. Маркузе серед протестуючої молоді пояснюється зовсім не її теоретичним значенням, оскільки «нові ліві» через свою неоднорідність спиралися на різні теоретичні джерела, але найчастіше не мали їх взагалі.

Такий широкий резонанс ідеї Г. Маркузе викликали багато в чому завдяки тому, що для «нових лівих» вони представляли актуалізовану філософію Франкфуртської школи. Основні постаті Інституту соціальних досліджень – М. Горкхаймер і Т. Адорно не просто критично поставилися до студентського руху, але й прямо відмежувалися від будь-яких спроб пов'язати те, що відбувається зі

створеними ними теоріями. Така політична стриманість впливала з методологічної платформи школи, а також достатньо яскраво простежувалася й у ранніх творах Г. Маркузе. Проте останній у другій половині 1960-х років звертається до політичної практики, що було властиво більшості його колишніх колег по інституту. І в цьому відношенні його постать унікальна: він стає, мабуть, єдиним представником академічної філософії, який не просто підтримав «нових лівих» [11].

До такої радикальної зміни поглядів Г. Маркузе підштовхнули особливості соціально-політичної ситуації у США. Публікація «Одномірної людини» у 1964 році збіглася з переломним моментом розвитку американського «лівого руху», який опинився у стані організаційної та ідеологічної кризи. Важко було вигадати більш своєчасний момент для появи цієї книги. Робота Г. Маркузе вплинула, перш за все, на відмову від реформістської ідеології та створення відмінних від прийнятих стратегій активності, давши в якомусь сенсі новий імпульс «лівій ідеї» та нові форми «лівого руху».

Опублікована в цих умовах праця Г. Маркузе, в якій стверджувалося, що сучасне капіталістичне суспільство є системою маніпулятивного управління, де тотальне панування поширюється навіть на явища, що традиційно становили сферу приватності, виявилася дуже співзвучною до пануючих серед «нових лівих» настроїв. Ідея про те, що всі сфери сучасного суспільства: технології, культура, політика та економіка – спрямовані на стримування змін, і більше того, державою пропонують форми споживчого псевдозвільнення, здатні нейтралізувати та взяти під контроль будь-які прояви невдоволення, дозволили обґрунтувати реальну невідповідність отриманих результатів прикладеним зусиллям.

«Одномірна людина» не містила жодних рекомендацій, якими можна було б скористатися, але висновок про те, що будь-яка політична практика інтегрується політичною системою корпоративного капіталізму і, зрештою, сприяє її стабілізації, мабуть, здійснила вирішальний вплив на подальший розвиток протестного руху. Неефективність використовуваних методів робить

пошук нових форм політичної боротьби найбільш нагальним завданням «нових лівих». Хвилювання в університеті Берклі восени 1964 року показали, що в окремих верствах суспільства цей процес вже активізувався.

Зневажливе ставлення до організованих форм боротьби, що спочатку домінувало в студентських лавах, змінюється активними контактами між численними об'єднаннями, комітетами і гуртками з метою координації дій і вироблення спільної стратегії. Розгортається жвава дискусія щодо перспектив створення єдиної «лівої» організації [19].

Одним із перших прикладів об'єднання, в якому взяли діяльну участь «ліві», стало створення у 1965 році «Національної конференції для нової політики» (НКНП), що являла собою одну із найбільш амбітних спробу досягти широкого політичного союзу антивоєнних організацій, «нових лівих» і радикального крила руху за громадянські права в Америці 1960-х років. Протягом двох років існування НКНП виступала проти двопартійної системи та мала на меті створення національної мережі груп «нової політики» для підтримки незалежних кандидатів у виборчих кампаніях. У вересні 1967 року була скликана конференція НКНП в Чикаго, на якій відбулося обговорення єдиного незалежного кандидата на майбутніх у 1968 році президентських виборах (передбачалося, що ним стане М. Л. Кінг) та загальної політичної програми.

Конференція, у якій взяло участь близько 5 тисяч делегатів, стала наймасовішим організаційним заходом опозиційних сил. Однак досягти згоди не вдалося практично з жодного питання, розбіжність у поглядах різних політичних груп виявилася занадто великою. Робота конференції навіть зазнала сегрегації за взаємною згодою: «білі» та «чорні» делегати проводили засідання окремо, об'єднуючись лише для ухвалення резолюцій. Незважаючи на те, що після конференції в Чикаго НКНП розпалася, існування цієї організації продемонструвало, що «ліві» готові обговорювати можливість об'єднання. Проте централізована політична партія в багатьох активістів продовжувала викликати різке неприйняття.

Г. Маркузе не відразу починає приймати участь у полеміці, як й інші теоретики Франкфуртської школи, критично оцінюючи події, що відбуваються. Його песимістична оцінка можливості соціального визволення, якою завершується «Одномірна людина», тривалий час залишається незмінною. У 1967 році Г. Маркузе, читаючи лекції у Вільному університеті Західного Берліна, зовсім недвозначно висловлюється про нездійсненність надій на радикальні перетворення найближчим часом: «Дуже коротко про перспективи опозиції. Спочатку дозвольте мені усунути низку помилок, у які я вірив: що інтелектуальна опозиція може сама собою бути революційною силою і що серед хіпі можна знайти спадкоємців пролетаріату. Тільки національні визвольні фронти країн, що розвиваються, беруть участь сьогодні в революційній боротьбі, але й вони є ефективну революційну загрозу для системи пізнього капіталізму. Усі опозиційні сили працюють на підготовку, і лише на підготовку, кризи системи» [30].

Після набуття політичної ваги «нових лівих» та студентських рухів, у тому числі й тих, що виходили на протести проти війни у В'єтнамі, Г. Маркузе починає розглядати такі групи в ролі потенційних провідників руху опору високорозвинутому індустріальному суспільству та рушія суспільних трансформацій. На протязі усього зазначеного період Г. Маркузе фактично здійснює відхід від власної позиції стосовно неможливості протестів у межах одномірного суспільства, перейшовши до позиції переінакшення марксизму, у відповідності до якої революційний потенціал переходить від пролетаріату до суспільних відщепенців, яких він також називав «соціальними аутсайдерами». Проте, його надії на те, що такі нові рухи підуть в авангарді кардинальних історичних змін не були виправданими, внаслідок чого відразу після згасання активності нових лівих та студентських рухів, Г. Маркузе повертається до песимістичних підсумків «Одновимірної людини» [10].

У 1968 році дискусія про необхідність об'єднання сил серед «лівих» набуває особливої актуальності. Очевидна активізація виступів протесту у США та в усьому світі схиляє до об'єднання, нехай і в обережній формі,

противників будь-якої централізації. Достатньо важливою історичною подією, що вважається протестом студентської молоді у Франції, прийнято вважати 2 травня 1968 року, який ще називають «Червоним травнем». Зазначені події сприймали в якості «симптомів хвороби Західного суспільства», оскільки подібні рухи та активізація лівих мали місце переважно у США. Зазначені протести, що проходили під лозунгом «боротьби за свободу», фактично сприймалися в якості немарксистських та комуністичних заворушень. Приводом для початку таких бунтів стало закриття одного із університетів, у якому переховувалися студенти-анархісти, яких звинувачували у підбурюванні до насильницьких дій. Враховуючи те, що представленими руху «нових лівих» навчалися не в одному університеті, то з метою вираження солідарності до протестів долучилися студенти Сорбонни, а також інші верстви тогочасного населення Парижу [51].

Залишалися принципово незмінними його погляди після «червоного травня» мови у Франції. В інтерв'ю французькому журналу «Express» наприкінці літа 1968 року Г. Маркузе у розмові про події на запитання кореспондента: «Яку роль ви відводите студентам?». відповідає: «Вони є бойовою меншістю, яка може сформулювати потреби та сподівання мовчазної маси. Але власними силами вони є революціонерами». І далі додає: «я, як і раніше, не можу уявити собі революцію без робітничого класу» [41, с. 60].

У цьому самому інтерв'ю Г. Маркузе, позитивно відгукуючись про спонтанні дії молоді, висловлюється, хоч і в загальних словах, про необхідність створення організації «лівих» нового типу: «Але спонтанності не достатньо. Необхідна також організованість. Але лише потрібний новий, дуже гнучкий тип організації, яка не накладає суворих принципів, що забезпечує рух та ініціативу уяви. Організація без «босів» старих партій чи політичних груп» [41, с. 61].

Проте вже восени 1968 року, тобто лише через кілька місяців, Г. Маркузе робить стрімку еволюцію у поглядах: від песимізму в оцінках перспектив студентського руху до повного ототожнення власної погляду з поглядами «нових лівих» і визнання їх «справжніми спадкоємцями великої соціалістичної

традиції». Двадцять третього листопада 1968 року в «The Guardian» одночасно з редакційною статтею про необхідність консолідації публікується інтерв'ю Г. Маркузе, в якому він наголошує на важливості об'єднання відцентрових та доцентрових тенденцій у «лівому» русі, визначаючи форму такого поєднання як «організовану спонтанність» або «спонтанну організацію» [6, с. 79].

Одним із основних майданчиків, на якому розгортаються суперечки про форми консолідації, виявляється тижневик «The Guardian», що надає можливість висловити свою позицію представникам протилежних думок. Після публікації низки дискусійних матеріалів 23 листопада 1968 року «The Guardian» розміщує редакційну статтю на підтримку створення єдиної організації, зазначивши, що це головний компонент «лівого руху», для якого сформувалися всі умови. Подібний висновок на сторінках одного з основних лівих інформаційних рупорів свідчив, що централізаторські тенденції «лівого руху» починають переважати у США [40].

Вже за два тижні на урочистому засіданні на честь ювілею «The Guardian» Г. Маркузе вимовляє програмну промову «До ситуації нових лівих», в якій викладає свою нову позицію, що може розглядатися в якості подолання недовомовленостей, характерних для «Одномірної людини». У цій промові Г. Маркузе акцентує увагу на своєму ставленні до руху «нових лівих», розглядає його перспективи, формулює власне бачення методів та стратегії дій «лівих організацій». Повторюючи песимістичний висновок, що представлено у його ранніх роботах, він зазначає, що інтеграція в капіталістичне суспільство всіх верств населення, включаючи робітничий клас, досягає таких масштабів, що будь-яка політична партія, навіть опозиційно налаштована, неминуче стає частиною існуючої системи. Тотальна соціальна інтегрованість є характерною ознакою суспільства епохи корпоративного капіталізму.

Головним завданням «лівого руху» в тогочасних умовах стає дезінтеграція системи, а головним засобом боротьби – політичне просвітництво, спрямоване на посилення критичних інтенцій свідомості. Тоталізуючим тенденціям системи, що включає в себе будь-які організовані соціальні форми, має бути

протиставлена «організована спонтанність»: дії малих автономних груп, спрямовані на вирішення локальних питань. Оскільки усі функціонуючі канали політичної активності так чи інакше також інтегровані в існуючі політичні відносини, то зусилля «лівих» повинні мати на меті створення нового політичного репертуару, заснованого на дії. «Нові ліві» – єдині з усіх «лівих» рухів – відповідають цим завданням, і тому сподівання на побудову соціалізму в найближчому майбутньому може бути пов'язані лише з їх діяльністю.

Бернадіна Дорн, випереджаючи виступ Г. Маркузе, представила його як «письменника, філософа, людину, яку «Нью-Йорк таймс» називає «ідеологічним лідером нових лівих». Сам філософ неодноразово цурався ролі «духовного наставника». Однак така оцінка його внеску з'являється не випадково. У сучасній американській історіографії висловлюється думка, що ідеї Г. Маркузе надали вирішальний вплив на акціонізм «нових лівих» у США та Європі [10]. Не заважаючи на можливе перебільшення подібного судження стосовно впливу Г. Маркузе на політичні події 1960-1970-х років, його вплив дійсно був визначальним. До того ж, його виступ на теоретичній частині святкування двадцятирічного ювілею «The Guardian» 4 грудня 1968 року в Нью-Йорку стає важливим етапом у процесі визначення стратегії «лівих».

Доповідь Г. Маркузе, що висвітлювалася контркультурною радіомовною системою «Radio Free People» і «лівою» службою новин «The Liberation News Service», у 1969 році була опублікована в США та Німеччині [10], викликавши жваву реакцію. Ідея «автономного» руху набуває домінуючого характеру серед «нових лівих». Студентська молодь починає переходити до акцій прямої дії та символічної активності.

Новий політичний стиль (репертуар), вироблений лівими групами протягом 1960–1970-х років, складно описується в термінах традиційної політики. Однак основна думка, що прозвучала в промові Г. Маркузе, про необхідність політичного об'єднання шляхом дії залишилася все ж таки слабо реалізованою, оскільки вимагала найскладнішої роботи з проведення скоординованих дифузних акцій, що спрямовані на віддалену перспективу.

Через це вона виявляється надто складною для молоді, що бунтує та вимагає негайних змін. Рух «нових лівих» початку 1970-х років поступово згасає, водночас радикалізуючись, породивши феномен лівого тероризму [43].

В ролі свого ідеологічного вождя Г. Маркузе сприймали не лише «нові ліві» та студентство, але й прихильники антикультури, що представлена тогочасною рок-музикою, які вбачали у мислителі проповідника «сексуальної революції» та контркультури. Це обґрунтовувалося тим, що Г. Маркузе, так само як і Ж.-П. Сартр та Т. Роззак, сприймав та аналізував офіційну (існуючу) культуру через призму критичного підходу, а саме в якості організованого насильства над особистістю; в якості соціального явища, за допомогою якого викорінюються творчі пориви з людської душі та їх бажання до щирості. Теоретиками контркультури фактично було сформовано завдання стосовно підірвання культури зсередини, шляхом здійснення психологічної та ідейної переорієнтації, революційних змін через свідомість, що здатна розкріпачити підсвідоме, сексуальні бажання, чуттєвість людини до музики і танців [3, с. 27].

Варто зауважити, що Е. Фромм, яким розглядалася роль Г. Маркузе у молодіжному революційному русі, критикував свого колегу за те, що останнім досягнення прогресу людиною розглядався виключно через призму регресу до інфантильного життя, до повернення індивіда у стан «щастя ситої дитини». Е. Фромм зазначав, що для нього не є дивним прихід Г. Маркузе до безнадійності: «помиляються ті, хто критикує Маркузе чи захоплюється ним як революційним вождем; бо революція ніколи не базувалась і не буде базуватись на безнадійності. Маркузе навіть не цікавить політика; але якщо людину не цікавлять кроки між теперішнім і майбутнім, то ми маємо справу не з політиком, радикальним чи яким-небудь ще. Насправді Маркузе являє собою приклад відчуженого інтелектуала, який пропонує свій особистий відчай у вигляді теорії радикалізму. Нажаль, його розуміння і до певної міри незнання Фрейда веде до того, що він синтезує фрейдизм, буржуазний матеріалізм та викручене гегельянство, щоби отримати те, що йому та іншим, тотожно мислячим «радикалам», уявляється найбільш прогресивною теоретичною

конструкцією» [10].

Проте, сам Г. Маркузе не сприймав себе в ролі революційного вождя для молоді, намагаючись проявляти стриманість, висловлюючи власну позицію до руху «нових лівих»: «Я відчуваю себе солідарним з рухом розгніваних студентів, але зовсім не вважаю себе їхнім глашатаєм. Це преса і суспільна думка нагородили мене таким титулом і зробили з мене потрібний товар» [10]. У науковій літературі зауважується, що Г. Маркузе не відчував жодної солідарності з лівими терористичними рухами, які змінили форму протистояння одновимірному суспільству, взяли до рук автомати та вибухівки. У свою чергу, останні відчували таку солідарність у повному обсязі. Наприклад, лідером німецької терористичної організації РАФ А. Баадером, який на той момент навіть не закінчив загальноосвітньої школи, зачитувався працями Г. Маркузе та цитував його у листуванні зі своїми друзями: «Він підкреслював: в Розумі і Рев (Маркузе): Логіка несе тавро покірності» [10]. Зазначене висловлювання було близьким по духу для анархічних рухів, а пролунавши з вуст видатного мислителя, не могли бути залишені поза увагою анархіста-практика, яким вони обов'язково використовуються з метою легітимації своїх анти суспільних акцій.

Протягом останніх років життя Г. Маркузе продовжує активно роз'яснювати свою позицію, критикуючи прагнення прискорити руйнацію існуючої соціальної системи насильницьким шляхом. «Революційне насильство» в розвинених капіталістичних країнах, на його думку, не просто безперспективне, але контрпродуктивне, оскільки об'єктивно лише зміцнює систему та позбавляє учасників «лівого терору» підтримки з боку суспільства, дискредитує «лівий» рух загалом.

Г. Маркузе актуалізує питання про необхідність «лівим» переглянути «міф Жовтня» – розуміння революції як процесу насильницького перевороту. Подібні події справді відіграли важливу роль у багатьох революціях, особливо в країнах третього світу, але в суспільстві корпоративного капіталізму, що утвердився, ця концепція неактуальна. Структурні перетворення, створені задля побудови демократичного соціалізму, що матимуть характер «довгої революції», потребує

ретельної ідейної підготовки [43].

Одним із прикладів такої підготовчої роботи для Г. Маркузе була діяльність Р. Дучке у Німеччині. Ще 1969 року в інтерв'ю журналу «Der Spiegel», Г. Маркузе підтвердив, що вважає за необхідне реалізацію в найближчі десятиліття ініційований Дучке «марш через інститути» [42]. Пізніше він прямо ототожнив цю формулу з тією освітньою діяльністю, в якій бачив завдання «лівого» руху [29, с. 106].

У листуванні з Дучке Маркузе активно цікавився проектом створення партії «зелених», вважаючи такі форми політичної роботи виправданими в умовах соціально-політичної стабілізації, що настала. Реформи та парламентська діяльність, на думку Маркузе, повинні використовуватися, як і інші можливості, для зменшення бідності та репресивності, але водночас він зауважує «що рано чи пізно буде досягнуто крапки, коли реформи натраплять на межі системи, коли проведення реформ могло винищити коріння капіталістичного виробництва, а саме – прибуток. Це та точка, коли система захищатиметься від реформ – повинна захищатися – у сфері самозбереження» [8, с. 104]. Тому справжня опозиція неминуче має позапарламентський та загалом позасистемний характер.

У 1975 році, на святкуванні п'ятдесятих роковин з дня заснування Інституту соціальних досліджень у Франкфурті, Г. Маркузе у своєму виступі закликав до створення «контр-соціології», «контр-психології» та «контр-освіти», припускаючи, що трансформація капіталізму відбудеться через процес формування «контр-інститутів» [7, с. 76]. Аж до смерті 1979 року філософом продовжувалися розробки цієї концепції.

У зв'язку із вищевикладеним можливо зробити висновок, що теоретичний доробок Г. Маркузе та його ідейний вплив на учасників політичних подій 1960-1970-х років складно однозначно оцінити. З одного боку, думка філософа, починаючи з другої половини 1960-х років, тісно переплітається з протестним «лівим» рухом, що дав йому надію на здійснення соціальних перетворень. З іншого – поширене твердження про його духовне лідерство багатьма

дослідниками піддається сумніву, оскільки, як справедливо зазначав і сам Г. Маркузе, молодь, яка протестувала, не потребувала вчителів. Дуже складно знайти приклади прямої реалізації у політичній практиці концептуальних положень мислителя. Властивий «лівим» активістам цього періоду антитеоретизм, що неодноразово критикується Г. Маркузе, мало сприяв уважному прочитанню філософських робіт. Проте, не викликає сумніву той факт, що так звані «нові соціальні рухи» («New social movements»), що виникли з молодіжних протестів: фемінізм, екологічні, пацифістські об'єднання, рухи за права культурних, сексуальних та інших меншин, спираються на організаційні принципи, що пропонувалися Г. Маркузе: децентралізацію, неієрархічність, позасистемність, та мінливість форм активності. Перенесення уваги з політичної боротьби, що обумовлюється чітко вираженою ідеологічною позицією, на соціальну діяльність зі зміни особистості, способу життя та культури визначає вигляд сучасної лівої ідеї та багато в чому впливає з ідейної спадщини Г. Маркузе.

2.2. Вплив теоретичних розробок представників Франкфуртської школи на сучасну молодіжну культуру та контркультуру

Специфіка сучасних реалій полягає у тому, що вони є відмінними від тих, в межах яких формувалися теоретичні розробки представників Франкфуртської школи. Незважаючи на це критична теорія до цього часу викликає зацікавленість не лише у науковців, але й в ідеологів. Протягом останньої чверті ХХ століття – першого десятиліття ХХІ століття спостерігалася епохальність зрушення в людських цивілізаціях, на чому акцентував увагу О. Картунов. До найбільш значимих і найвпливовіших подій науковцем віднесено науково-технічну та інформаційну революцію, розпад СРСР, дезінтеграцію, руйнацію біполярного світу, перетворення США на надпотужну державу із неприхованими претензіями на домінуюче світове панування. У той же час спостерігається відновлення імперіалістичної «хвороби», її сутності,

стратегічної мети і тактичних завдань, шляхів, засобів, методів встановлення світового панування не лише на прикладі США, але й Росії. Намагання розбудови наддержави і виникнення загроз, що супроводжують зазначений процес, виступають в якості предмета дослідження та особливої теми критичних аналізів німецьких політичних філософів. Проте на сьогоднішній день такі критичні дослідження потребують перегляду та нової інтерпретації [16, с. 5].

Біографії представників Франкфуртської школи заслуговують на особливу увагу в зв'язку із достатньо широким діапазоном наукових досліджень та сфер паралельної чи одночасної самореалізації. Так, представників Франкфуртської школи, у тому числі й тих, праці яких досліджено у попередніх розділах даної роботи, можливо називати соціальними філософами, психоаналітиками, політологами, дослідниками масових комунікацій, соціологами літератури чи музикознавцями. Яскравим прикладом є творчість молодого психоаналітика В. Райха, який у міжвоєнний період цікавився не лише наукою чи лікарською практикою у Відні, але й суспільно-політичними проблемами та перспективами розвитку.

«Лівий» рух, який активно набирив популярності, також не залишився поза увагою В. Райха, у зв'язку із чим у 1929 році він вступив до лав Комуністичної партії. Вже у Берліні дослідником провадиться активна діяльність у напрямку розбудови клінік сексуальної гігієни для працівників, гуртків зі статевого виховання батьків та дітей. Проте, така діяльність не викликала погодження з боку політичних еліт та суспільства, внаслідок чого його було виключено з партії та психоаналітичної асоціації.

Саме у цей період, проте до приходу до влади А. Гітлера, В. Райх починає працювати над роботою «Фашизм і психологія мас», висновки викладені в якій фактично випереджали свій час та виступили в якості пророцтва. Як було зазначено Ф. Райхом у зазначеній праці, «Фашиста слід шукати не в німцях, а в будь-якій маленькій людині. В самому собі. Ми не усвідомлюємо свого фашизму. Ненависть до будь-якої категорії людей чи нації вже є ознакою

фашиста. Це означає, що іншого не прирівнюють до себе, що в ньому менше душі, життя, прав, гідності». У відповідності до позиції мислителя, в основу політичної риторики завжди закладено ідеологію фашизму: «Вони обіцяють тобі не особисту, а національну свободу, не власну значимість, а національну велич. Вони не кажуть ні слова про самоповагу, зате сурмлять в усі сурми про необхідність такої поваги до держави. Оскільки поняття «особиста свобода» і «власна значимість» втрачають для тебе будь-який зміст, то гасла «національної волі» і «національних інтересів» приводять тебе в такий же захват, який відчуває собака, коли кинути їй кістку» [1].

Науковцем акцентовано увагу на тому, що першопочаткові витoki фашизму варто прослідковувати у психологічній побудові німецької громадськості, в амбівалентному відношенні до влади, що є притаманним для німецького середнього класу. У той же час, для дрібних буржуа характерне одночасне бажання влади та бунту проти неї, внаслідок чого має місце достатньо легке підкорення абсолютній диктатурі бунтівної організації, набуваючи статусу фюрера до нижчих за своїм становищем.

У відповідності до позиції дослідника, у середовищі середнього класу спостерігається породження авторитарної атмосфери, що зумовлено сексуальним придушенням підлітків. Накладання економічної та сімейної структури, що притаманно для дрібної буржуазії, передбачало підвищення авторитету батька на фермі чи майстерні, підсилюючись внаслідок його економічної влади. При цьому, у родині пролетаріїв виробничі процеси сприяли відходу дітей від батьків, глава буржуазної родини більш жорстко та ефективно здійснює контроль за поведінкою дітей. До того ж, такий «авторитарний синдром», що був відомий ще з часів Реформації, досяг свого апогею у процесі економічної кризи Веймарської республіки, коли хвороба набула більш яскравого вираження [10].

Позиція В. Райха стосовно покладення відповідальності за поширення фашизму на маси була достатньо подібною до намагань апології німецької еліти, реабілітації її політичних, військових та культурних сфер. Сутність

експлуаторського режиму науковець вбачав переважно у патріархальним устоям у родині, що активно підтримувалося моногамним інститутом, повчаннями морального характеру, встановлення релігійних засторог та культурних упереджень. В. Райх зауважив, що перехід до патріархальної форми було зумовлено закінченням первісного комунізму К. Маркса. Внаслідок сексуального придушення підростаючого покоління спостерігалось настання найбільшої катастрофи в історії людства. До того ж, усі історичні події трактувалися дослідником через призму двох ключових типів сім'ї, які домінували протягом тієї чи іншої епохи: патріархальної та матріархальної. При цьому, саме побудова патріархального типу сім'ї мала своїм наслідком формування середовища продукування консервативних та авторитарних структур [20, с. 78].

Під впливом вчення представників Франкфуртської школи було сформовано авторитетний ряд послідовників, якими є впливові експерти та інтелектуали. Відомі просвітницькі діячі у контексті даного питання актуальним визнають дослідження «Медіа-групи» університету м. Глазго, створеної у 1974 році. Зазначений ліворадикальний напрям теорії масової комунікації використовує інтелектуальні традиції Франкфуртської школи. Саме групою дослідників при університеті м. Глазго було вперше реалізовано аналіз радіомовлення та телевізійних новин у процесі проведення цілої серії досліджень, що почалися 1976 року. До основних опублікованих праць вказаної спільноти дослідників можливо віднести «Погані новини» 1976 року, «Найгірші новини» 1980 року, «Дійсно погані новини» 1982 року, «Військові та мирні новини» 1985 року. В основу уваги дослідників було покладено спосіб, за допомогою якого створюються новинні повідомлення, а особливо використання ними стереотипних тенденцій через призму марксистської теорії. Обрана зазначеною медіа-групою методологія аналізу новини за кількісними показниками надала можливість зробити висновок, що у засобах масової інформації пропонується спотворення бачення виробничих конфліктів у Великобританії, що обґрунтовують наступними чинниками: відсутність

послідовного взаємозв'язку між проведеними страйками і тими, які висвітлено у засобах масової інформації; у порівнянні з менеджментом підприємства, учасники страйків піддавалися систематичній дискримінації, їм не надавали можливість висловитися, лише дозволяючи відповідати на поставлені питання. У той же час менеджери мали можливість висловлювати власну точку зору у формі, що обиралася ними самими; ракурси та фон для працівників обиралися найменш вигідними; частіше показували самі страйки, проте мало приділялося уваги аргументації лідерів працівників тощо.

У процесі осмислення новин шляхом використання методу контент-аналізу, учасники групи зробили висновок, що у процесі трансляції подій та явищ міститься прихована ідеологія. Особливу увагу приділено питанням класового спотворення соціального дискурсу. У цьому зв'язку зроблено висновок, що телебачення характеризується упередженістю, підтримуючи інтереси більш впливових та дійових суб'єктів у суспільстві, принижуючи таким чином менш впливові групи, у тому числі робітничий клас [21, с. 164].

Вже після публікації першого видання вищезазначеної «Медіа-групи», організація здобула значний авторитет, сприяючи внесенню у процес усвідомлення сутності діяльності засобів масової комунікації, у тому числі й медіа, особливої значимості неупередженості та об'єктивності. Їх дослідження сприяють розкриттю ідеологічної заангажованості засобів масової інформації, у тому числі й приналежності переважної кількості журнальних видань до середнього класу. Враховуючи те, що теорія дослідників ґрунтувалася саме на немарксистській теорії, ними відстоювалася позиція стосовно нормативного розуміння функціонального призначення мас-медіа, усвідомлення їх сутності через призму власних категорій, політичного протистояння, демократичних форм управління тощо. Не дивлячись на це, протягом останніх сорока років зазначена організація виступає в якості об'єкту критики та насмішок, а її діяльність представлялася у спотвореному вигляді, називаючи їх прихильниками марксистської теорії змови [21, с. 164].

На сьогоднішній день у світі є велика кількість послідовників вчення В. Райха, у тому числі фізиків, анархістів, антропологів, політологів, сексологів, психоаналітиків, які об'єднуються внаслідок критики репресивних установок сучасної цивілізації, засудження ангажованості сучасної науки, вивченням «оргона». Проведено різноманітні масштабні антропологічні дослідження, наприклад, «Sahasia Discovery and Research», в межах якого поєднано проведення аналізу 1170 культур за різноманітними параметрами, метою якого виступили виявлення початкових витоків патріархату та репресивної цивілізації. У межах проведення подібних досліджень акцентується увага на вивченні тенденцій поширення у світі насильницьких, травмуючих, репресивних, броньованих поведінкових моделей та соціальних інститутів, які спричиняють травмування та перешкоджають процесу встановлення взаємозв'язків між матір'ю та дитиною, чоловіком і жінкою. Незважаючи на те, що такі проекти не визнаються у науковій спільноті, проте результати психологічних досліджень В. Райха сприяють більшості фахівців у сфері суспільствознавства у процесі аргументації, вкорінення насильницьких поведінкових моделей та їх повторення на протязі тривалого часу. Після першого негативного впливу прихильниками такого напрямку підтримується позиція В. Райха стосовно того, що у суспільствах, населення якого регулярно отримує травми, має місце пригнічення вираження емоцій та сексуальних бажань, неминуче формується діапазон само нищівних, невротичних та схильних до насильства моделей поведінки. У той же час, у тих суспільствах, в яких до дітей відносяться із любов'ю, сприймаються емоції та сексуальність людини через призму позитивних характеристик, не є притаманним схильність до насильства. Дослідження, які поширюються на культури різних народів, свідчать про те, що достатньо складним завданням є пошук емоційно хворого, схильного до застосування насильства суспільства, що одночасно не завдавали травм дітям та не пригнічували їх сексуальність [37].

Про вплив представників Франкфуртської школи у сфері історичного розвитку суспільно-політичної науки свідчать намагання В. Винниченка

переосмислити культуру через призму філософії життя, у тому числі й приймаючи за основу західноєвропейські концепції З. Фрейда, Ф. Ніцше, М. Гайдеггера та Г. Маркузе, а також його переорієнтація на західноєвропейську модерністичні модель [28]. Важливість ідей Т. Адорно та В. Беняміна у процесі подальшого вивчення фрагментарності явищ у сфері естетичних систем модернізму, романтизму та постмодерну прослідковується у працях вітчизняного дослідника В. Костюка. Останнім зазначено, що після початку наукової діяльності, що супроводжувалася заклик до звільнення мислення від диктатури системи, В. Беняміном запропоновано іншу схему співвідношення окремих елементів у цілому: констеляцію, тобто образ нової форми, пов'язаний сурядним зв'язком та союз рівноправних частин. Ідея цілісності мозаїки, акцентування уваги на окремих деталях, що в концентрації забезпечує повноту цілого, трансформується у В. Беняміна у концепцію фрагмента як філософської категорії. У його «Московському щоденнику» саме за допомогою засобів фрагментарного оповідання формується повноцінний образ епохи тотальної незавершеності, внаслідок чого є неможливим тлумачення хаосу на підставі зазначених законів. Подібними є міркування у працях Т. Адорно, який поняттям «конструкції» замінено авторські суб'єктивні фантазії, звертаючи увагу на переважання кліше, переліки дисонансів та обривів, зникнення автентичних творів, парадоксальність та абсурдність [24]. Творчий доробок представників Франкфуртської школи раннього періоду викликав цілу низку критики та обурення. Неприйняття критичної теорії до цього часу простежується у науковій спільноті та у публічних обговореннях. Активними супротивниками вчень представників Франкфуртської школи до цього часу виступають християни, які висувають звинувачення стосовно формування концепції та «стратегії дехристиянізації Західної цивілізації», етичному, моральному і духовному «занепаді Західної цивілізації» [42].

Авторитетність ліворадикальних теорій неодноразово піддавався критиці внаслідок виникнення атмосфери недовіри та підозрілості, що є притаманним для трагічного ХХ століття. Не лише у період ведення військових дій, але й в

умовах біполярного світового суперництва, прихильники радикальних підходів та ідей постійно піддавалися осуду і звинуваченням у шпигунстві та зрадництві. Наприклад, після здійснення В. Райхом втечі з окупованої росіянами Буковини, нацистської Німеччини, окупованими німцями Данії та еміграції до США, він був змушений постійно доводити той факт, що він не є російським або німецьким шпигуном, на користь чого свідчило його комуністичне минуле, проведені дитинство та юність в Чернівцях та Южинці. У результаті науковець пішов із життя у в'язниці США від серцевого нападу за вісім днів до власного звільнення.

Теорія громадянського суспільства, запропонована Ю. Габермасом, має своїх прихильників та противників. У відповідності до позиції Дж. Кіна, зазначена теорія побудована на «сублімованих грамшанських постулатах» та має назву «неограмшанської за духом». Значну увагу в наукових обговореннях приділено аналізу формування «сфери відкритості» у притаманній для неї дискурсивному розрізі, що виступає в якості основи становлення демократичних засад та розвитку громадянського суспільстві [17].

Життєвий шлях, діяльність у науковій та громадській сфері представників Франкфуртської школи, вимагає перегляду традиційного ставлення до гуманізму та його значення у процесі суспільно-політичних трансформацій, розвитку демократії тощо. Утвердження статусу та особливої значимості людинознавства як окремого напрямку, представники і сторонники критичної теорії різноманітними способами здійснювали сприяння підвищенню, виходу із кризи соціальних і гуманітарних наук, акцентуючи увагу на значному потенціалі гуманітарної освіти. За рахунок власних авторитетних напрацювань, неординарних міркувань та ідей, переважно саме ними досягалося відтермінування сучасної тенденції витіснення гуманітарних наук за межі академічного та суспільного життя. Враховуючи сучасні умови, в межах яких соціальні та гуманітарні науки стикаються із зниженням обсягів фінансування, скороченням університетських програм, а також перетворенням гуманітарних наук на найбільш вразливі ланки академічної освіти, особливої

значимості набуває практика Франкфуртської школи, якою представники гуманітарних наук сприймалися в якості лідерів громадської позиції та самосвідомості, маючи змогу вести маси за собою. В історії філософської та політичної думки зазначені німецькі філософи постають переважно в ролі публічних інтелектуалів, які сприяли розвінчанню консервативного обрізу гуманітаристики, не боючись протистояти системі, вільно висловлювати думки, виступати на захисту індивідуальності, прогресивних ідей та майбутніх поступок, відстоюючи окремі аспекти футуристичного менталітету [21, с. 167].

Особливий зміст та значимий внесок прихильників вчення Франкфуртської школи зумовлений їх умінням донести значимість соціальних та гуманітарних знань. Останні надають можливість людині досягти наступних результатів: формування уміння людини само реалізовувати та розуміти себе; розуміти значимість та специфіку інших епох і культур; осмислення цілей людства та власного місця в історико-політичних процесах; свідоме створення власної особистості у процесі взаємодії з іншими індивідами, епохами і культурами.

В сучасному світі, враховуючи активізацію технічного прогресу, інформаційні трансформації, глобалізаційні явища, вкотре актуалізується підвищення авторитету спеціалістів у гуманітарних сферах. Як і в 1960-х роках ХХ століття, суспільство потребує уникнення надмірного рівня технократизації, збереження знань, навичок та умінь тих фахівців, яких неможливо замінити у переговорному процесі, діалоговому форматі, консалтингу, підтримці процесів комунікації, розширення меж комунікації та обміну досвідом, освітніми та культурними заходами тощо. Пошук соціально-гуманітарного спрямування виступає в якості своєрідної спроби одухотворення, олюднення та індивідуалізації суспільно-політичних реалій, набуваючи особливої значимості для сучасників та їх можливості стати собою, розкрити власний потенціал, наблизитися до свого абсолюту і максимуму [21, с. 168].

Протестні рухи 1968 року, про які більш детально йшла мова у попередньому розділі нашого дослідження, об'єднали достатньо велику

кількість населення різних верств суспільства, у тому числі: працівників, студентів, знедолених та маргіналів, які активно пропагували припинення державних репресій насильницького характеру в різних країнах. Західними дослідниками зауважено, що звільнення від насильства з боку держави є ключовою вимогою протестуючих з різних країн, мотиви повстання яких також були відмінними. Наприклад, у США такі акції протесту були присвячені захисту громадянських свобод, анти расизму, опозиції до військових дій у В'єтнамі, феміністичних течій та початків екологічних рухів, у тому числі й проти поширення ядерної та біологічної зброї.

Найбільшою популярністю серед молоді в ті роки користувалися перфомативізм, буддизм, троцькізм, авангардизм, маоїзм, анархізм та інші радикально налаштовані течії. Представники «хіпі» вражали жителів невеличких американських консервативних містечок різноманітними витівками. Молодь виходила на протести проти пуританської моралі власних батьків, у тому числі й стосовно статевої свобод. Саме цей період прийнято розглядати в якості «сексуальної революції».

Вагомий вплив епоха молодіжних протестів здійснила на мистецтво і культуру. Контркультура набуває ознак масового явища, а молодіжні ідеали висловлювалися за допомогою рок-музики. Починаючи з кінця 1960-х років, у більшості європейських країн та США було декриміналізовано гомосексуалізм; має місце трансформація телебачення, що виступало в якості основного інструмента впливу на формування політичної ідентичності даного покоління людей, та стало використовуватися як особливий інструмент для революційних рухів. Представники революціонерів тепер лаялися та влаштовували бійки не лише в кампусах університетів та на вулицях, але й на екранах телевізорів на очах у засобів масової інформації [21, с. 57].

На сучасній політичній арені України відсутні яскраві послідовники неомарксизму серед молоді. У той же час достатньо умовними ідейними прихильниками зазначеного вчення можна вважати підпільні «ліві» інтелектуальні гуртки і опозиційні групи, що функціонували на території СРСР

на протязі 1950-1980-х років минулого століття, а також поєднували класичну марксистсько-ленінську філософію з анархічними ідеями і західноєвропейськими «лівими» контркультурами 1960-1970-х років. У відповідності до позиції Є. Васильчук, сучасними «новими лівими» у рамках власних ідеологічних доктрин здійснюється намагання поєднувати ідеї геваристського революціонізму, анархізму, марксизму-ленінізму, троцькізму, європейської контркультури 1960-х років, фрейдомарксизму, маркузіанства, а також антифашистських, антиглобалістських настанов, ідей екологічної боротьби за рівноправність жінок і чоловіків, забезпечення міжнаціональної толерантності тощо. У той же час трактування прихильниками «нових лівих» сучасного соціуму як тоталітарного, репресивного, технократичного, нещирого, штучного є свідченням значного впливу на їх світогляд ідей ситуационізму та маркузіанства. Бачення Г. Маркузе процесу тоталітаризації суспільства під впливом активної діяльності засобів масової інформації, якими впроваджується в індивідуальну свідомість культ споживання та хибні потреби, знаходить своє відображення у програмно-ідеологічних практиках вітчизняних «нових лівих», якими проголошується потреба у розвитку і модернізації «лівих» змін, а також протидії споживацтву в дусі маркузіанського заклик до «Великої відмови». У цьому зв'язку набуває актуальності питання Ліворадикального об'єднання молоді, активісти якого орієнтуються на праці неофрейдистського філософа В. Райха, трактуючи сучасний капіталізм в якості складного конгломерату та національних, класових, сексуальних та екологічних суперечностей, а також поширюючи гасло «Даєш сексуальну політичну революцію!» [8].

Таким чином позиції теоретиків Франкфуртської школи у сучасних суспільно-політичних реаліях розглядаються у досить довільній формі. У цьому зв'язку на особливу увагу заслуговує саме молодіжне середовище. Достатньо продуктивним можливо вважати застереження Ю. Габермаса та Л. Левенталю стосовно недопустимості уніфікації політичних потреб та універсалізації громадських інтересів, зокрема й молоді. Ідейно подібні, проте менш радикальні політичні сили України, наприклад, «Партія Зелених України»,

«Жінки за майбутнє» взяли за основу зазначення орієнтири плюралістичного світогляду. У той же час саме революційні ідеї окремих прихильників Франкфуртської школи, зокрема Г. Маркузе та В. Райха, застосовуються окремими суспільно-політичними силами для закріплення безкомпромісного його розуміння соціальної реальності, радикалізації молоді у еkleктичному поєднанні незвичних, яскравих та епатажних гасел, виправданих деструктивними методами політичної боротьби, використання насильницьких заходів до політичних опонентів тощо.

Саме це сприяє формуванню нових викликів та загроз демократизації, на що звернено увагу М. Остапенко: не дивлячись на те, що для молодіжної субкультури є притаманним переважання нонконформізму, культу сили, радикалізму, а також таких цінностей як якість життя і спілкування, саме у молодих рухах достатньої частим явищем є виникнення майбутніх політичних нововведень, які у подальшому схвалюються та приймаються суспільством. Молодіжні субкультури виступають в якості принципової опозиції до будь-яких владних формувань, а молодь визнається потенційно найбільш ініціативною та активною суспільно-політичною силою. Первинний етап політичної соціалізації будь-яких професійних політиків та суспільних діячів здійснюється у межах молодіжних політичних субкультур [29].

Переважно творчий доробок представників Франкфуртської школи було спрямовано на протистояння поневоленню і обмеженості та стандартизації мислення, адаптивності, консервативності, вірування у готові істини та беззаперечні факти. До цього часу актуальним визнається питання розвитку креативного мислення, інтелектуальних інновацій, експериментальності, розробки нових категорій, методології та підходів, альтернативних моделей світового устрою тощо.

Саме у ХХ столітті контркультура Франкфуртської школи набула значення домінуючої культури, яка сприяла розповсюдженню культурного песимізму, політкоректного ставлення до представників «лівого руху», національних менших, представників нетрадиційної сексуальної орієнтації, іммігрантів,

представників інших релігій тощо. На протязі свого існування на базі Франкфуртської школи провадилися різноманітні соціальні та політичні дослідження, присвячені проблемам авторитарної особистості, агресивності, відчуження, придушення авторитету в сім'ї, антисемітської політики та фашизму, сексуальної та політичної революції, маніпулювання свідомістю та індустрії культури.

На сьогоднішній день основоположні ідеї Франкфуртської школи набувають особливої значимості, оскільки існуючі у минулому страхи та комплекси досить часто переносяться у сучасні політичні реалії, визначаючи політичну ідентичність радикально спрямованих суспільних груп. Сили звикання та інерції, страх перед змінами, стереотипність, змагальність непередбачуваність та ризиковість нового, трагічний характер краху системи, з якою на протязі тривалого періоду ототожнює себе спільнота, виступає в якості міцної основи у загальносуспільній свідомості та сприяє формуванню ностальгії за минулим, навіть у випадку його антидемократизму. Однією із найбільших глибинних причин таких станів суспільної пам'яті в умовах перехідного політичного режиму виступає відсутність готовності більшості населення до прийняття особистої відповідальності за власну долю, раптова втрата державної опіки над різноманітними сферами життя та невміння приймати рішення самостійно. Переосмислення досвіду минулого в умовах нових суспільно-політичних реалій, демократичного і глобального поступу пов'язано із високим рівнем емоційних переживань, болем, стражданнями і тугою; має місце породження специфічних духовних потреб, що фактично можуть бути ілюзорними або реальними, проте у будь-якому випадку здійснюють вплив на формування стереотипів поведінки індивідів та суспільства у цілому, зокрема й у політичній сфері. Перегляд історичних подій, утвердження нових версій минулого свідчить не лише про наявність духовного та інтелектуального розвитку суспільства, але й про використання маніпулятивних практик сучасних політичних проєктів [15, с. 81-82].

У зв'язку із вищевикладеним можливо зробити висновок, що науковий доробок теоретиків Франкфуртської школи свідчить про те, що важливе значення мають уміння критично осмислювати суспільно-політичні реалії, політичний істеблішмент, виклики неототалітаризму та прояви олігархізації. У той же час, обов'язковою умовою виступає утримання від інтелектуальної дріб'язковості, суперництва, марнославства та дратівливості. Ця позиція «опору», «відмови», «неприйняття», протистояння політичному центризму, критична опозиція державі, адміністрації, поліції, корпораціям зважувалась усвідомленням багатогранності феномену влади, розширенням його змісту від виключно влади держави до влади науки, інтелекту, поезії, музики, релігії, сім'ї тощо. Забезпечення балансу критичної налаштованості є можливим виключно завдяки творчим поривам і виступає в якості обов'язкової умови для провадження ефективної експертної, політологічної, наукової та просвітницької діяльності.

Висновки до другого розділу

За результатами дослідження впливу ідей Франкфуртської школи на сучасне суспільство можливо зробити висновок, що Г. Маркузе та його працю «Одновимірна людина» прийнято сприймати в якості ідейного підґрунтя студентських протестів на руху «нових лівих» у 1960-1970-х роках минулого століття. З одного боку, думка філософа, починаючи з другої половини 1960-х років, тісно переплітається з протестним «лівим» рухом, що дав йому надію на здійснення соціальних перетворень. З іншого – поширене твердження про його духовне лідерство багатьма дослідниками піддається сумніву. Проте, загальноприйнятим фактом визнається те, що «нові політичні рухи», які виникли з молодіжних протестів: фемінізм, екологічні, пацифістські об'єднання, рухи за права культурних, сексуальних та інших меншин, спираються на організаційні принципи, що пропонувалися Г. Маркузе: децентралізацію,

неієрархічність, позасистемність, та мінливість форм активності.

Теоретичні розробки представників Франкфуртської школи здійснили значний вплив на сучасну молодіжну культуру та контркультуру. Саме під впливом вчень Г. Маркузе та В. Райха було об'єднано велику кількість населення, що належали до різних верств суспільства, у тому числі звичайних робітників, представників студентства, маргіналів та знедолених, якими активно пропагувалося припинення державних репресій насильницького характеру в різних країнах. Такі акти протесту були спрямовані на підтримку захисту громадянських свобод, антирасизму, опозиції до військових дій у В'єтнамі, феміністичних течій та початків екологічних рухів, у тому числі й проти поширення ядерної та біологічної зброї. До того ж, вчення представників Франкфуртської школи вплинуло на поширення перформативізму, буддизму, троцькізму, авангардизму, маоїзму, анархізму, хіпі, прихильників рок-музики та інших радикально налаштованих течій.

ВИСНОВКИ

За результатом проведеного дослідження, відповідно до поставлених завдань, можливо сформулювати наступні висновки.

Завдяки інтенціям прихильників Франкфуртської школи зберігається актуальність задач та подальший всебічний критичний аналіз не лише оригінальних ідей представників зазначеної школи, але й самобутніх концепції та ідеології окремих її прихильників. Отже, Франкфуртська школа здійснила помітний вплив на історію філософії, політології та соціології у ХХ столітті. Досягнення такого результату є можливим завдяки розкриттю європейської раціональності, проаналізувавши значення та роль соціальної теорії, що пов'язані з практичною діяльністю людини, акцентувавши увагу на існуванні потреби у виробленні нового філософствування, в межах якого поєднуються усі методи та способи усвідомлення сутності світу, у тому числі наукових, філософських, практичних та естетичних.

Більшість засновників Франкфуртської школи пішли з життя ще у 1970-х роках. Після цього спостерігалися суттєві розбіжності у шляхах і поглядах їхніх учнів та молодих послідовників, у зв'язку із чим у науковій літературі вже рідко згадується про них як про учасників єдиної течії. У той же час, Франкфуртська школа продовжує залишатися історичним надбанням соціальної та політичної думки, її доробок до цього часу залишається важливим елементом ліворадикальної політичної свідомості. Одним із провідних теоретиків франкфуртської школи були М. Грокхаймер та Т. Адорно.

У працях М. Грокхаймера та Т. Адорно ключову увагу зосереджено на проблематиці взаємовідносин між людьми та їх мислення. З точки зору дослідників, причиною таких негативних явищ виступали недостатній показник рівності в суспільстві, свободи, справедливості, існування правлячих та пригнічених тощо. Науковці активно пропагували необхідність настання революційних змін, зокрема у світоглядній сфері, вважаючи, що у «правильному» соціумі мислення також може стати «правильним», оскільки не

перебуватиме під впливом свідомого чи несвідомого протистояння між класами, а також закономірностей несправедливої організації суспільства.

Теоретики акцентували увагу на моделі поведінки та мислення людини, що пов'язані із суспільним порядком, а також підлягають типологізації та уніфікації. На думку вчених, на перешкоді утвердження гуманістичних цінностей постає формування стереотипних рис сучасного суспільства. Репресивні схильності суспільства знаходять свій прояв у суперечливих за своїм змістом трансформаціях сутності та завдань просвітництва, що ґрунтується на міфах, проте в сучасному світі перетворюється на міфологію. У свою чергу, ідеалізовані уявлення, на яких оснований соціально-політичний устрій держави, спрямовані на розвиток власної правової, політичної та економічної систем.

Іншими видатними представниками франкфурзької школи були Г. Маркузе та Е. Фромм. Вчення Г. Маркузе, яким синтезовано найбільш поширені ідеї марксизму та фрейдизму, на сьогоднішній день набуло достатньо значного визнання та розглядається в якості ідеології широких антитоталітарних рухів. Теоретичні основи дослідника у сфері «репресивної толерантності» виступають в якості певного застереження демократичним суспільством, для яких становлять загрозу тоталітарні аспекти. До категорії одномірних складників «репресивного управління» віднесено техніку як ефективну форму контролю в соціумі.

Творчий доробок дослідника свідчить про надання переваги гуманістичним ідеалам політичної системи нового формату, коли саме людина виступає в якості зосередження та уособлення різноманітних соціально-політичних можливостей, спрямованих на повноцінну реалізацію в соціумі, а не на його використання виключно з метою споживання. Дослідником зауважено про необхідність відмови від ідеалізації середнього класу, а також встановлено застереження стосовно надмірної абсолютизації зазначеного медіатора суспільних та політичних відносин, що підтверджується результатами аналізу соціальної складової німецької соціальної структури. Саме цим зумовлено

формування концепції Е. Фромма радикального гуманізму, у межах якої розвиваються людські ідеї свободи, усуваються будь-які цілі над особистості, стверджується індивідуальність, орієнтована на рішуче протистояння з ірраціонально панівною зовнішньою владою.(тезисі бегдства от свободи) Окрім теоретичних доробок варто відмітити що вчення франкфуртської школи мали вплив і на практичну політику.

Теоретичний доробок Г. Маркузе та його ідейний вплив на учасників політичних подій 1960-1970-х років складно однозначно оцінити. З одного боку, думка філософа, починаючи з другої половини 1960-х років, тісно переплітається з протестним «лівим» рухом, що дав йому надію на здійснення соціальних перетворень. З іншого – поширене твердження про його духовне лідерство багатьма дослідниками піддається сумніву, оскільки, як справедливо зазначав і сам Г. Маркузе, молодь, яка протестувала, не потребувала вчителів. Властивий «лівим» активістам цього періоду антитеоретизм, що неодноразово критикується Г. Маркузе, мало сприяв уважному прочитанню філософських робіт. Проте, не викликає сумніву той факт, що так звані «нові соціальні рухи» («New social movements»), що виникли з молодіжних протестів: фемінізм, екологічні, пацифістські об'єднання, рухи за права культурних, сексуальних та інших меншин, спираються на організаційні принципи, що пропонувалися Г. Маркузе: децентралізацію, неієрархічність, позасистемність, та мінливість форм активності. Перенесення уваги з політичної боротьби, що обумовлюється чітко вираженою ідеологічною позицією, на соціальну діяльність зі зміни особистості, способу життя та культури визначає вигляд сучасної лівої ідеї та багато в чому впливає з ідейної спадщини Г. Маркузе. Окремо слід сказати про вплив фанкфуртської школи на молодіжну культуру та контркультуру.

Теоретичні розробки представників Франкфуртської школи здійснили значний вплив на сучасну молодіжну культуру та контркультуру. Саме під впливом вчень Г. Маркузе та В. Райха було об'єднано велику кількість населення, що належали до різних верств суспільства, у тому числі звичайних робітників, представників студентства, маргіналів та знедолених, якими

активно пропагувалося припинення державних репресій насильницького характеру в різних країнах, в тому числі в країнах Заходу . Такі акти протесту були спрямовані на підтримку захисту громадянських свобод, антирасизму, опозиції до військових дій у В'єтнамі, феміністичних течій та початків екологічних рухів, у тому числі й проти поширення ядерної та біологічної зброї. До того ж, вчення представників Франкфуртської школи вплинуло на поширення перформативізму, буддизму, троцькізму, авангардизму, маоїзму, анархізму, хіпі, прихильників рок-музики та інших радикально налаштованих течій.

Таким чином, Франкфуртська школа - це одне з найяскравіших явищ соціологічні та соціально - політичні думці двадцятого століття, яке з одного боку мало глибоке теоретичне підґрунтя, а з іншого боку ідеї та теоретичні концепції представників франкфуртської школи багато в чому змінили та визначили той світ в якому ми живимо сьогодні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Австрійський та американський психолог Вільгельм Райх жив у Южинці. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://buknews.com.ua/page/avstriiskyi-ta-amerykanskyi-psykholoh-vilhelm-raikh-gyv-u-yugyntsi.html>. (дата перегляду: 17.04.2023).
2. Адорно Т. Теорія естетики [Текст] / пер. з нім. П. Таращук. – Київ: Основи, 2002. – 518 с.
3. Андрущенко В., Губернський Л., Михальченко М. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз [Текст] / В. Андрущенко, Л. Губернський, М. Михальченко. – Київ: Знання України, 2002. – 578 с.
4. Бабич Д.В. Основні напрями протестів молодіжного руху 60-х років ХХ століття в Сполучених Штатах Америки [Текст] / Д.В. Бабич // Юридичний вісник. – № 2. – 2021. – С. 30-37.
5. Бабкіна О.В. нова філософія політики в множинності сучасного світу [Текст] / О.В. Бабкіна // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. – № 6. – 2011. – С. 5-11.
6. Барчій І.М., Шафраньош О.І. Криза контркультури в США в другій половині ХХ століття [Текст] / І.М. Барчій, О.І. Шафраньош // Грані. – № 7. – 2014. – С. 77-82.
7. Бурковський П. Проблема визначення влади у ХХ столітті. Реконструкція відносин панування у критичних концепціях А. Грамші і Франкфуртської школи [Текст] / П. Бурковський // Людина і політика. – № 1. – 2003. – С. 70-83.
8. Васильчук Є. О. Політичний радикалізм сучасних молодіжних субкультур [Текст] / Є.О. Васильчук. – Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю. А., 2012. – 264 с.
9. Вегеш І.М. Людина і концепт масового суспільства у політичній філософії Е. Фромма [Текст] / І.М. Вегеш // Регіональні студії. – № 12. – 2018. – С. 53-56.

10. Вегеш І. Теорія «Одномірної людини» Герберта Маркузе. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/33133/1/%D0%A2%D0%B5%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F%20%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8%20%D0%93%D0%B5%D1%80%D0%B1%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%20%D0%9C%D0%B0%D1%80%D0%BA%D1%83%D0%B7%D0%B5.pdf>. (дата перегляду: 16.03.2023).
11. Вегеш М.М. Політологія. [Підручник]. 3-тє вид., перероб. і допов. – Київ: Знання, 2008. – 556 с.
12. Воляннюк О. Я. Суспільна пам'ять і політика: мистецтво можливого. [Монографія]. / за ред.. О.Я. Воляннюк. – Київ: Пріоритети, 2013. – 169 с.
13. Демура О.О. Аналіз тоталітарної свідомості в соціально-критичній теорії Франкфуртської школи [Текст] / О.О. Демура // Грані. – № 11. – 2014. – С. 106-112.
14. Ільчук Л. П. Психоаналітична модель художньої творчості: досвід теоретичних модифікацій. [автореф. дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.08] \ Л.П. Ільчук. – Київ. 2011. – 15 с.
15. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і неklasичних інтерпретаціях [монографія]. / за заг. ред.. А. Карась. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 520 с.
16. Картунов О. В. Минуле і сучасне західного імперіалізму: політологічний аналіз. Політичні науки та методика викладання соціальнополітичних дисциплін [Текст] / О.В. Картунов // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – № 8. – 2012. – С. 5-14.
17. Кін Дж. Громадянське суспільство: Старі образи, нове бачення [Текст] / Дж. Кін– Київ: К.І.С., 2000. – 278 с.

18. Кірюхін Д.І. Вступ до філософії релігії Гегеля. Філософія як спекулятивна теологія [Текст] / за заг. ред. Д.І. Кірюхіна. – Київ: ПАРАПАН, 2009. – 204 с.
19. Козакевич І.О. Основні риси високо розвинутого індустріального суспільства: критичний аналіз твору Герберта Маркузе «Одновимірна людина» [Текст] / І.О. Козакевич // Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – № 22. – 2021. – С. 43-49.
20. Козакевич І. О. Проблеми співвідношення політики і моралі у працях представників Франкфуртської школи [Текст] / І. О. Козакевич // Наукові праці МАУП: Політичні науки: зб. Наук. Пр. Міжрегіон. акад. упр. персоналом. – № 45. – 2015. – С. 76-82.
21. Козакевич І.О. Франкфуртська школа критичної теорії та її вплив на розвиток світової політико-філософської думки. [дис.. ... канд..політ.наук: 23.00.01 – теорія та історія політичної науки] / І.О. Козакевич – Київ. 2017. – 228 с.
22. Козакевич І.О. Франкфуртська школа та її роль у розвитку філософсько-політичної думки першої половини ХХ ст. [Текст] / І.О. Козакевич // Політологічний вісник. Зб-к наук. Праць. – № 57. – 2011. – С. 24-33.
23. Короткий оксфордський політичний словник [Текст] / Пер. з англ.; За ред. І. Макліна, А. Макмілана – Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. – 789 с.
24. Костюк В. І. Поетика фрагменту і художня цілісність твору. автореф. [дис... канд. філол. наук: 10.01.06] / В.І. Костюк. – Київ, 2000. – 17 с.
25. Малярчук В. Змагання партійних ідеологів на тлі європейської ретроспективи. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/176/>. (дата перегляду: 23.02.2023).
26. Маркузе Г. Структура інстинктів і суспільство (Ерос і цивілізація): Філософське дослідження вчення Зигмунда Фрейда [Текст]. / Г. Маркузе. – Київ: Ніка-Центр. 2019. – 248 с.

27. Матвієнко І.С. «Здорове суспільство» та місце людини в ньому (Е. Фромм) [Текст] / І.С. Матвієнко // Гілея: науковий вісник. – № 87. – 2016. – С. 278-280.
28. Михальчук Н.І. Мала проза Володимира Винниченка: від метафізичного до естетичного [автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01] / Н.І. Михальчук. – Київ, 2005. – 22 с.
29. Остапенко М.А. Політичний плюралізм: нестабільність демократії та пошуки соціальної рівноваги. [монографія] / М.А. Остапенко. – Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. – 350 с.
30. Поліщук О.С. Демаркація проблемного поля влади в теоретичних висновках Г. Маркузе. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/46587274.pdf>. (дата перегляду: 17.04.2023).
31. Постол О. Посткласичні ідеологічні трансформації. [монографія]. / О. Постол. – Київ: ВЦ «Академія», 2015. – 288 с.
32. Рюс Ж. На околицях марксизму: Франкфуртська школа. Поступ сучасних ідей. Панорама новітньої науки [Текст] / пер. з фр.: В. Шовкун. – Київ: Основи, 1998. – 669 с.
33. Скальська Д.М. Філософський дискурс неомарксизму: творчість раннього Д. Лукача. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.confcontact.com/2013-nauka-v-informatsionnom-prostranstve/ff5_skalska.htm. (дата перегляду: 28.02.2023).
34. Соловйова А.С. Історія становлення та теоретична спадщина Франкфуртської школи (1930-1960 рр.) [Текст] / А.С. Соловйова // Гілей. – № 22. – 2009. – С. 415-421.
35. Сучасна зарубіжна соціальна філософія [Хрестоматія] / за заг. ред.. В. Лях. – Київ: Либідь, 1996. – 384 с.
36. Терещенко Ю.Д. Політична онтологія Г.В.Ф. Гегеля: проект та джерела [Текст] / Ю.Д. Терещенко // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. – № 57. – 2017. – С. 20-29.
37. Токарева В. І. Вождь і маса. Соціологія натовпу від Г. Лебона до Е. Канетті

- [автореф. дис... канд. соціол. наук: 22.00.01]. / В.І. Токарева. – Київ, 1999. – 18 с.
38. Філософські компетентності науковця. [посібник для аспірантів] / за заг. ред. М.М. Кисельова, М.І. Бойченко, В.В. Кізіма. – Київ: ЦГО НАНУ, 2019. – 568 с.
39. Фромм Е. Втеча від свободи [Текст] / Е. Фромм. – Харків: Видавництво «Клуб сімейного дозвілля». 2018. – 288 с.
40. Шафраньош О.І. Криза в середовищі контркультури в США на початку 70-х років ХХ століття. [Текст] / О.І. Шафраньош // Регіональні студії. – № 2. – 2018. – С. 152-156.
41. Шафраньош О.І. «Нові ліві» в контексті контркультури у США в 60-х роках ХХ ст. [Текст] / О.І. Шафраньош // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – № 4. – 2018. – С. 58-64.
42. Шевчук Є. Представники неомарксистів і їхній вплив на західну цивілізацію. Дзвін з Фатіми. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.saintjosaphat.org/dzvin_z_fatimy/2007/32/article/predstavnykyneomarksystiv-i-yikhniy-vplyv-na-zakhidnu-ts/. (дата перегляду: 23.03.2023).
43. Шипунов Г.В. Неомарксизм та ідейно-інституційна еволюція лівого політичного руху. [Текст] / Г.В. Шипунов // Вісник Львівського університету. – № 19. – 2018. – С. 194-203.
44. Шипунов Г.В. Принципи концептуалізації ідейно-інституційної еволюції лівих політичних партій. [дис.. ... докт. політ. наук: 23.00.01 – теорія та історія політичної науки] / Г.В. Шипунов. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка. 2018. – 542 с.
45. Feigenbaum K. The Psychology of Fascism: Wilhelm Reich Et Al. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://scholarsarchive.byu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2244&context=ccr>. (дата перегляду: 01.03.2023).
46. Horkheimer M., Adorno T. W. Dialectic of enlightenment : philosophical fragments. [Електронний ресурс] – Режим доступу:

- https://monoskop.org/images/2/27/Horkheimer_Max_Adorno_Theodor_W_Dialectic_of_Enlightenment_Philosophical_Fragments.pdf. (дата перегляду: 08.03.2023).
47. Horkheimer M. Traditional and Critical Theory. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.heathwoodpress.com/max-horkheimer-traditional-and-critical-theory/>. (дата перегляду: 18.02.2023).
48. Marcuse H. Contributions to a Phenomenology of Historical Materialism. Telos Fall 1969: 3-34. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://journal.telospress.com/content/1969/4/3.full.pdf+html>. (дата перегляду: 22.02.2023).
49. Marcuse P. Herbert Marcuse's «identity». Marcuse H. A Critical Reader [Text] / Eds. J. Abromeit, W. Mark Cobb. N. Y.: Routledge, 2004. P. 249–252.
50. Walecka-Rynduch A. Róg Rudiego Dutschke i Axel-Springer-Strasse Nowa Lewica w Niemczech. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://repozytorium.ka.edu.pl/bitstream/handle/11315/13784/WALECKA-RYNDUCH_Rog_Rudiego_Dutschke_i_Axel-Springer-Starsse_2010.pdf?sequence=1&isAllowed=y. (дата перегляду: 10.04.2023).
51. 2 травня 1968 року початок студентських протестів у Парижі. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://c4u.org.ua/2-travnia-1968-roku-pochatok-studentskyh-protestiv-u-paryzhi/>. (дата перегляду: 16.04.2023).